

DIN LUPTA POPULAȚIEI BIHORENE ÎMPOTRIVA OCUPAȚIEI HORTHYSTE

de

GHEORGHE I. BODEA
IOAN MARINESCU

Odată cu instaurarea fascismului la putere în ianuarie 1933, Germania hitleristă a devenit principala primejdie pentru securitatea și pacea generală, pentru libertatea popoarelor. Noua politică externă a Germaniei, orientată spre revizuirea prin forță a tratatelor de la Versailles și a statuquo-ului postbelic, a făcut ca în centrul Europei să apară un primejdios focar de război, susținut din răspuțeri de celelalte state revizioniste, revanșarde, ca Italia lui Mussolini, Ungaria horthystă și altele.

Noua situație ridică probleme deosebite în fața României. Datorită poziției strategice, a resurselor ei economice, țara noastră a devenit unul din obiectivele expansiunii *Germaniei hitleriste*, care, din aceleași considerente, a *sprijinit toate tendințele revizioniste ale statelor acolite ei, tendințe care puneau în evidentă primejdie fruntariile naționale ale patriei noastre*. „Pentru a învrăjbi România și Ungaria, pentru a le putea domina și subordona intereselor lor politice, Germania hitleristă și Italia fascistă au pus la cale dictatul nedrept de la Viena, prin care partea de nord a Transilvaniei a fost ruptă din trupul țării noastre”¹.

Mizînd pe tendințele expansioniste ale cercurilor reacționare fasciste și profasciste din Ungaria horthystă, Germania hitleristă a urmărit în permanență să învenineze relațiile dintre statul maghiar și țările vecine — România, Cehoslovacia, Jugoslavia și Austria.

Politica de revizuire a granițelor stabilite prin tratatul de la Trianon a fost prezentă în toate programele reacțiunii maghiare între anii 1920—1940 și amplificată progresiv de guvernele ajunse la cîrma țării, începînd cu Gömbös.

Populația românească din Bihor n-a rămas indiferentă în fața primejdiei, a amenințărilor și provocărilor. La adunarea populară din

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Editura politică, București, 1969, p. 721.

13 noiembrie 1932 ținută în comuna Tinca, delegații din plasă, reprezentanți ai celor 31 000 de români, au protestat cu tărie „împotriva uneltirilor care vreau să tulbure pacea lumii, să strice legile și tratatele de pace...”². O atitudine identică au manifestat și reprezentanții plasei Salonta, întruniți la Cefa la 20 noiembrie 1932³.

Moțiunea votată în adunarea din Oradea ținută în 27 noiembrie, același an, exprima starea de spirit a întregului popor român: „...răscolită de uneltirile celor ce vor stricarea păcii (...) declară solemn și hotărât că tratatul de pace de la Trianon zămislit din principiul autodeterminării și voința tuturor Românilor din Ardeal, Crișana, Banat și Maramureș, dovedită la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, și sentința fără apel a Istoriei, este sfânt și nestrămutat. Bihorul va veghea ca un stejar al păcii universale și al respectului tratatelor, să nu se schimbe nici o slovă din cartea neamului, scrisă și pecetluită la Trianon de către sfetnicii tuturor țărilor. Oradea și Bihorul, declară prin urmare solemn și hotărât că pietrele de hotar ale României întregite sînt înfipte pe veci în locul lor de-acum, și este gata să le apere pînă la cea din urmă suflare împotriva celor ce vor stricarea legilor și tulburarea păcii (...). *Adunarea națională din Oradea vestește lumii că Bihorul face un trup nedespărțit cu românii din Dacia Traiană, de care nici o lege omenească nu-i mai poate deslipi* (subl. ns.)”⁴.

Paralel cu întronarea metodelor teroriste, represive, îndreptate împotriva elementelor revoluționare și democratice, regimul horthyst a impulsionat prin toate mijloacele acțiunea revizionistă. Slujitori ai bisericii catolice, sprijinitori acerbi ai acțiunilor revizioniste, găsiseră cheia succesului coborînd în îndepărtatul feudalism timpuriu, la regele sancționat Ștefan.

Cunoscînd arsenalul iredentist, Nicolae Iorga la criticat, dezvăluindu-i intențiile, într-un ciclu de conferințe publicate mai tîrziu⁵.

Propaganda horthystă oferea celor interesați, cu prețul singelui poporului maghiar de care nu ținea seama, ideea de loc nouă a „Patriei vechi”, a „Ungariei Sfîntului Ștefan”, a „Ungariei Mari” — ceea ce echivala cu reîntrarea în regimul feudal. Doctrina istorică a conducătorilor de la Budapesta acredita Ungariei „misiunea” de apărătoare a Europei în fața răsăritului, începînd cu Munții Carpați.

În acest climat se desfășura la Oradea grandioasa adunare din 28 mai 1933, care exprima hotărîrea fermă a populației din județul Bihor de a-și uni glasul „cu al celor 80 milioane de Poloni, Cehi, Sirbi și Români”, pentru a apăra cu strășnicie cinstirea tratatelor de pace, neîngăduind nimănui să calce cu gînd dușman hotarele țărilor”. Aduna-

² Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente a secției de istorie*, Inv. nr. 971 (***, *Bihorul, strajă la hotare*, Editura Casei Naționale a județului Bihor, Oradea, 1933, p. 26).

³ *Ibidem*, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 119.

⁵ Nicolae Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, Oradea, 1939, p. 38.

rea adresa polonezilor, cehoslovacilor și jugoslavilor „cuvinte de prietenie și solidaritate”, asigurându-i că „...este gata alături de ei, să strivească pe tulburătorii buneî rînduiei ce s-a statornicit între neamurile pămîntului...”⁶. Cu acest prilej, bihorenii au apreciat din nou, în mod deosebit, politica externă românească promovată de ministrul Nicolae Titulescu. „Adunarea (...) — se specifica în telegrama trimisă la București — Vă prezintă întreaga ei recunoștință pentru demnitatea și energia cu care apărați drepturile noastre naționale și teritoriale consacrate prin tratatele de pace...”⁷.

Chiar din primii ani ai cuceririi puterii de către hitleriști, poporul român și-a manifestat în mod hotărît voința de a zădărnici drumul fascismului intern, reprezentat în special prin Garda de fier, de a se opune expansiunii Germaniei naziste, a Ungariei horthyste, care amenințau grav independența și suveranitatea națională a României, integritatea ei teritorială.

În avangarda luptei antifasciste a maselor s-a situat cu consecvență Partidul Comunist Român, care a demascât caracterul nociv al ideologiei fasciste, a sesizat pericolul pe care îl reprezenta revizionismul de orice fel, cu atît mai mult alianța hitleristo-horthystă, pentru securitatea granițelor României, pentru drepturile și libertățile democratice ale oamenilor muncii. În ciuda condițiilor grele ale activității ilegale, înfruntînd teroarea reacțiunii, a formațiunilor fasciste, partidul comunist a demascât cîrdășia dintre Hitler și Horthy, chemînd masele cele mai largi, indiferent de orientarea politică, de categoria socială sau de naționalitate, să se unească într-un front comun de luptă pentru a se opune ascensiunii fascismului în România și a asigura independența și suveranitatea țării în fața politicii naziste de cîtropire și anexiuni.

Împreună cu întregul nostru popor, în acești ani grei cînd primejdia fascismului și a cîtropirii revizioniste plana amenințătoare asupra României, masele populare orădene, români, maghiari, evrei, în frunte cu comuniștii, cu elementele patriotice, democrate, progresiste, s-au ridicat la luptă împotriva fascismului, a pericolului nazist, pentru apărarea democrației, a independenței și integrității țării.

Printre manifestările antirevizioniste orădene de mari proporții, în anii premergători dictatului de la Viena, se numără demonstrația din toamna anului 1936⁸, precum și întrunirea populară ce a avut loc la 11 februarie 1937, organizată de forțele democratice antifasciste, în cadrul căreia participanții au înfierat cu indignare acțiunile revizioniste-revanșarde, interne și externe. Vorbind în numele Madosz-ului, Ladislau Bányaî a avertizat pe cei prezenți asupra necesității intensificării vigilenței în lupta împotriva revizionismului încurajat de Germania hitleristă și Italia fascistă, chemînd oămenii muncii de naționalitate ma-

⁶ Muzeul Țării Crișurilor, *loc. cit.*, *op. cit.*, p. 142.

⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁸ *Ibidem*, Inv. nr. 190.

ghiară să se integreze organic în lupta poporului român pentru păstrarea neştirbită a fruntariilor țării⁹.

Deoarece muncitorimea orădeană răspunsese cu promptitudine chemărilor la lupta antifascistă, organizația locală a Gărzii de fier a pus la cale asasinarea lui Emil Böszörményi, președintele Partidului social-democrat din Oradea. La 1 noiembrie 1938, cinci legionari, în frunte cu Andor Nicolae, au săvârșit crima cu scopul de a-i intimida pe muncitori. Acțiunea scontată de legionari drept victorie, s-a transformat într-un eșec total. La înmormântarea lui Emil Böszörményi au participat peste 6 000 de muncitori — comuniști, social-democrați, fără partid — ceea ce dovedea existența frontului unic muncitoresc, care, și de această dată a condamnat vehement fascismul.¹⁰

Concomitent cu lupta împotriva primejdiei de agresiune asupra țării noastre din partea fascismului german și a revizionismului horthyst, partidul comunist, celelalte forțe politice, democratice și patriotice, au sprijinit lupta antifascistă, pentru pace, a altor țări și popoare. Alături de ceilalți voluntari români din Spania, s-a aflat și un grup din Bihor care a luptat pentru cauza și apărarea Republicii spaniole¹¹.

Acțiuni de simpatie și solidaritate ale maselor populare din țara noastră cu poporul cehoslovac, cotropit de Germania hitleristă, s-au manifestat prin organizarea unor largi demonstrații de protest împotriva intervenției, prin cartiruirea cetățenilor cehoslovaci refugiați, care au fost găzduiți de numeroși locuitori din Oradea și Bihor.

Comunistul Iosif Lévai din Cadea (județul Bihor) a participat la războiul din Spania, pe urmă, în rezistența franceză, iar ultimii trei ani de viață — în rezistența belgiană¹². Pentru acțiuni antifasciste desfășurate în țară și peste hotare, comunistul orădean Arnold Jakobovics a fost urmărit de către Gestapo, prin consulatele germane din Oradea și Cluj¹³. Mai târziu, spre sfârșitul războiului antifascist, în toamna și iarna anului 1944—1945, muncitorul tipograf Alexandru Șereghi, din Oradea, a comandat o unitate de partizani în Munții Tatra, pe teritoriul cehoslovac.¹⁴

În martie 1939 trupele hitleriste, care ocupaseră Cehoslovacia, ajunseseră la granițele României. Propaganda revizionistă-horthystă devenise tot mai insistentă. Iredentismul maghiar își desfășura activitatea în România și prin mijlocirea unor așa-zise „societăți culturale și bisericesti”, în care se propaga, camuflat, spiritul revizionist. Societatea de asigurări „Transilvania”, cu sucursală și la Oradea, obținea prin agenții săi informații din țară pe care le trimitea la Budapesta¹⁵. Filiala

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 27, dos. nr. 4298, f. 324.

¹⁰ Eugen Varga, *Sub dominația fascistă, împotriva fascismului*, mss., f. 2. (Muzeul Țării Crișurilor, loc. cit., Inv. nr. 1123).

¹¹ Muzeul Țării Crișurilor, loc. cit., Inv. nr. 901.

¹² *Ibidem*, Inv. nr. 346, 898.

¹³ *Ibidem*, Inv. nr. 900.

¹⁴ *Ibidem*, Inv. nr. 754, 755.

¹⁵ Arhivele Statului Oradea, fond Prefectura județului Bihor, dos. nr. 80/1940, f. 1.

societății „Solagra” ce deținea capital german, își avea sediul tot în Oradea. Pe lângă culegerea informațiilor, a preocupat-o „recensămîntul minorităților din județ”, colaborarea cu comunitatea germană din oraș (ce număra circa 150 membri), precum și sprijinirea acțiunilor iredentiste¹⁶. Cu vădit scop revizionist și de propagandă iredentistă au fost tipărite și difuzate cărți poștale cu grupaj de imagini din Oradea, în centrul cărora era scris în limba maghiară următorul text: „Odinioară orașul lui Ladislau cel Sfînt — Oradea — Acum orașul lui Carol. Statuia Sfîntului Ladislau demolată¹⁷ — Statuia regelui român ridicată¹⁸. În plus, elemente complotiste, teroriste, membri ai organizației fasciste „Garda zdrențăroșilor” („Rongyos gárda”), recrutate dintre indivizii ultrareacționari maghiari din Transilvania, au fost pregătite de ofițeri organizatori ai grupurilor diversioniste, pentru executarea actelor de sabotaj, instigare la revoltă, „pentru a produce panică în rîndurile populației; a împiedica și deruta luarea măsurilor imediate de apărare”, în momentul intervenției împotriva României. Asemenea elemente au fost descoperite și la Oradea, încă din luna martie 1940¹⁹.

După aplanarea „crizei cehoslovace”, guvernul român condus de Armand Călinescu a chemat sub arme noi rezerviști. Cu prilejul concentrărilor din martie 1939, țărani din plasa Ceica (județul Bihor) au răspuns chemării sub arme, lăsînd familiile fără hrană, hotărîți fiind să apere hotarele țării.²⁰

Potrivit planului comun de agresiune germano-ungar împotriva Poloniei și României, armata horthystă urma să atace prin nord-vest, pe mai multe direcții, două dintre ele fiind: Marghita—Zalău—Cluj și Oradea—Cluj. Ținînd seama de posibilitatea unei intervenții combinate, Marele Stat Major român a întărit fortificațiile și sistemele de apărare de la granița de nord-vest, accelerînd și aici construirea unor noi obiective militare, tocmai cu scopul de a respinge orice atac²¹.

¹⁶ *Ibidem*, dos. nr. 295/1940, f. 2—4.

¹⁷ După 1 Decembrie 1918, în Bihor, precum în toată Transilvania, Bucovina, Basarabia, paralel cu introducerea reglementărilor firești — politice, economice și sociale — a fost repusă în drepturi cultura poporului român. Acum sînt ridicate în Oradea și județ busturile lui Eminescu, Delavrancea, Iosif Vulcan. În memoria personalităților politice de-atunci s-au dezvelit cîteva opere sculpturale: statuia regelui Ferdinand, statuia reginei Maria. Între anii 1940—1944, aceste valori, împreună cu alte creații din patrimoniul național cultural, la fel ca și clopotele și vechile biserici românești, au fost dărmate, sparte, ori topite de soldații lui Horthy. Adevărul despre statuia Sfîntului Ladislau este acesta: în prezent, ca și în trecut, ea se află în fața catedralei romano-catolice din Oradea. (Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 184—189; Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei bihorului (I)*, Oradea, 1970, p. 99—110).

¹⁸ Muzeul Țării Crișurilor, *loc. cit.*, Inv. nr. 927.

¹⁹ Margareta Danciu, Teodor Pavel, *Starea de spirit a maselor populare din județul Bihor în preajma dictatului de la Viena, în Lucrări științifice*, vol. I, Oradea, 1967, p. 59.

²⁰ Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Editura politică, București, 1971, p. 44.

²¹ Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 59.

Fig. 1. Adunarea populară din Oradea — noiembrie 1932.

Fig. 2. Adunarea și manifestația antirevizionistă și antifascistă de la Oradea — mai 1933

Se adevărea faptul — după cum scria Nicolae Iorga — că poporul român „... simte dezgust înaintea violenței fără margini care se așează ca supremă judecătoare între neamurile și țările lumii. Actele de agresiune pe care nu le-a săvârșit niciodată îi revoltă conștiința...”²².

În aceste zile, Partidul Comunist Român prin manifeste și chemări făcea un viguros apel la luptă pentru apărarea patriei. Acum apare remarcabila broșură „Să nu capitulăm! Să ne împotrivim!” semnată de comunistul orădean Alexandru Sencovici, editată în limba maghiară, într-un tiraj de 10 000 exemplare. Materialul dădea expresie hotărârii muncitorilor și țăranilor de naționalitate maghiară din România, de a se ridica împotriva planurilor ciotopitoare ale revizionismului nazist și horthyst. „... Convingerile noastre de oameni cinștiți — se spune în document — patriotismul nostru, nu pot da decât un singur răspuns: să ne împotrivim și să ne alăturăm forțelor rezistenței. Să întărim aceste forțe în credința și tenacitatea lor (...). Libertatea, independența și dezvoltarea viitoare a maghiarilor din Ardeal sînt strîns legate de independența și soarta poporului român. Granițele actuale, independența României sînt grav periclitate de puterile Axei. Noi spunem deschis că libertatea, bunăstarea, dezvoltarea națională, economică și culturală a maghiarilor din Ardeal sînt, de asemenea, periclitare în urma aspirațiilor de ciotopire ale Axei. Sîntem, de aceea, în mod categoric împotriva revizionismului, în interesul maghiarilor și al întregului popor din România (...) sîntem gata de a lupta cu arma în mînă, dacă va fi nevoie, disciplinat, curajos, organizat, împotriva aspirațiilor de ciotopire ale Axei și sateliților ei. Vom apăra, dacă va fi nevoie, cu prețul vieții noastre frontierele actuale ale României”²³.

Starea de spirit a maselor populare române și de alte naționalități s-a manifestat și cu ocazia întrunirilor și demonstrațiilor ce au avut loc cu prilejul zilei de 1 Mai 1939, organizate și îndrumate de P.C.R., care s-au transformat în puternice manifestații antifasciste, sub semnul împotrivirii față de Germania nazistă și revizionismul horthyst, pentru libertăți democratice, pentru apărarea independenței patriei.

Desfășurate la Oradea, ca și în marile centre ale țării, demonstrațiile au constituit adevărate jurăminte de credință ale maselor populare române, maghiare și de alte naționalități, exprimate în chemările: „Să apărăm granițele țării împotriva agresorului hitlerist!”, „Să apărăm independența națională a României!”, „Pace, nu revizuire!” („Békét, nem reviziót!”), „Luptăm pentru pace, pentru înfrățirea tuturor popoarelor!”.

Peste cîteva săptămîni, la 31 iulie 1939, comuniștii, foști activiști ai Madosz-ului, au organizat comemorarea a 90 de ani de la moartea poetului revoluționar maghiar Petőfi Sándor, căzut în 1849 pe cîmpia de la Albești, lîngă Sighișoara, în lupta împotriva trupelor habsburgice și țariste invadatoare. În cadrul diferitelor acțiuni organizate cu acest

²² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 9.

²³ Muzeul Țării Crișurilor, *loc. cit.*, Inv. nr. 1197.

prilej, la Albești, Coltău (Baia Mare), Cluj, Satu Mare, la Oradea — unde au vorbit Tabéri Géza și Ladislau Bánya, — reprezentanții oamenilor muncii, români și maghiari, și-au exprimat voința de luptă comună împotriva tendințelor de a se instala o dictatură fascistă, deschisă, în interior, împotriva agresiunii fasciste din exterior²⁴.

Eforturile depuse pentru mobilizarea tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, la luptă împotriva fascismului intern și extern, pentru a fi gata de a apăra granițele țării, independența ei, nu au fost zadarnice. Înțelegând imperativele vremii, primejdia în care se găsea țara, masele populare acceptau sacrificiile, cu abnegație, înțelegere, atât în zona de graniță — la Oradea, Timișoara, Arad, Satu Mare — cât și în regiunile din interior. „În această privință — se specifică într-un raport oficial — și-au dat contribuția, deopotrivă, atât românii cât și minoritarii (naționalitățile, n.n.)²⁵. Dintre multiplele exemple îl amintim pe cel al locuitorilor comunei Tăuteu (județul Bihor), majoritatea maghiari, care „în mod spontan și din inițiativă proprie renunță la chiriile ce li se compet pentru camerele ocupate de ofițeri, subofițeri, trupă, respective armată, iar în cazul că această hotărâre a lor n-ar putea fi acceptată, oferă cu toții sumele ce li s-ar cuveni la fondul de înzestrare al Armatei”²⁶.

La începutul anului 1940 revista *Cele Trei Crișuri*, analizând temeinic situația politică internațională, demască spectrul războiului, perspectiva extinderii lui, și îndeamnă la soluționarea pașnică a conflictelor locale de vecinătate, la solidaritate și pace. Autorului analist nu-i scapă atitudinea revizionistă a Ungariei, care, a devenit instrumentul de manevră al Italiei pentru desolidarizarea statelor dunărene, folosindu-se de mișcarea iredentistă „inspirată de Budapesta”²⁷.

Evoluția evenimentelor internaționale favoriza tot mai mult agresiunea fascistă în Europa, dar și amplificarea acțiunilor revizioniste ale cercurilor reacționare, guvernante horthyste din Ungaria. Numeroase incidente au avut loc la frontiera româno-ungară. Avioanele violau spațiul nostru aerian aruncând manifeste cu conținut ostil statului român. Jandarmii cu pene de cocoș, trecând frontiera „pe care o vedeau deja desființată”, propovăduiau locuitorilor din satele locuite în majoritate de maghiari, despre iminenta ocupație horthystă²⁸. Funcționarii ministerului de externe, presa și radioul au intensificat propaganda revizionistă.

În 1940 a fost tipărită la Budapesta o *hartă a Imperiului Sfântului Ștefan* care cuprindea o parte a teritoriilor din Austria, Iugoslavia, în-

²⁴ Ladislau Bánya, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, Editura politică, București, 1971, p. 218.

²⁵ Arhivele Statului Timișoara, fond 563, dos. nr. 31/1940, f. 1.

²⁶ Arhivele Statului Cluj, fond Ținutul Someș-Cluj, dos. nr. 107, doc. nr. 442.

²⁷ George Bacaloglu, *Situația prezentului și taina viitorului. România își întărește granițele*, în *Cele Trei Crișuri*, 1940, nr. 1—2, p. 8—11.

²⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 39.

treaga suprafață a Transilvaniei — cu reprezentarea naționalităților pe localități — după statistica anului 1910²⁹.

În rindul populației românești — se preciza într-un document — exista „o enervare ca niciodată pînă în prezent”. Bătrînii satelor îi îndemnau pe soldați să nu se retragă dacă ar primi asemenea ordine³⁰.

La 18 august 1940, prin îngrijirea contelui Teleki Pál, și efortul a 19 autori, a apărut la Budapesta lucrarea intitulată „Transilvania” („Erdély”), de 304 pagini, tipărită în limbile maghiară, germană și italiană.³¹ Scoasă de sub tipar în condiții grafice excepționale, cartea constituia un exemplu de schimbare a adevărului în minciună, o măsură grotescă a realităților transilvănene, fiind totodată un „argument” al propagandei revizioniste pentru ceea ce avea să fie hotărît la 30 august — împotriva voinței poporului român. Înainte de începerea tratativelor de la Turnu-Severin, guvernul horthyst intenționa să ceară guvernului român nu numai schimbul de populații, dar și orașul Oradea, „ca semn al bunăvoinței României”.³²

În timp ce regele și camarila făceau tot mai multe concesii naziștilor și guvernului horthyst, în întreaga țară, dar mai ales în Transilvania, mase largi de oameni ai muncii, români și de alte naționalități, manifestau o opoziție înverșunată față de ideea negocierilor cu statele fasciste, revizioniste, care vizau cedări teritoriale.

Conferința „cu caracter gospodăresc și național” la care au participat prefectul și primarii din județ, ținută la Oradea în 19 august 1940, a fost un nou prilej de a exprima în numele întregii populații din Bihor, protestul împotriva propunerilor schimbului de populații. „... Nu ne vom duce nicăieri — era hotărîrea unanimă a adunării — căci aici sîntem legați de pămînt cu sufletul nostru și cu mormintele înaintașilor noștri. Rodul acestui pămînt a fost și în trecut al nostru și va fi și peste o mie de ani tot al nostru. Nimeni și nimic nu ne va clinti de pe moșia noastră strămoșească”³³.

La consfătuirea reprezentanților românilor bihoreni care a avut loc în Oradea la 23 august 1940, au fost rostite următoarele cuvinte: „... Nici cancelarul Hitler, nici ducele Mussolini (...) nu ne mai poate pretinde nouă să intrăm sub jug și să cedăm din trupul țării (...) Ardealul nu este o simplă provincie românească. El este însăși inima neamului românesc”. În moțiunea adoptată cu acel prilej, care urma să fie prezentată guvernului de o delegație alcătuită din bihoreni, sălăjeni, maramureșeni și sătmăreni, guvernul era asigurat că ei „sînt gata să-și verse sîngele pentru păstrarea frontierelor actuale ale țării”³⁴.

În noaptea de 26 spre 27 august 1940 — se arată într-un raport al Siguranței — comuniștii din Oradea au răspîndit prin cartierele peri-

²⁹ Arhivele Statului Oradea, fond 22, dos. nr. 36/1946, f. 163.

³⁰ Margareta Danciu, Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 59—60.

³¹ Traian Bunescu, *op. cit.*, p. 26.

³² Aurică Simion, *op. cit.*, p. 159.

³³ *Gazeta de Vest*, 1940, din 20 august, p. 1.

³⁴ *Ibidem*, din 24 august.

ferice din acest oraș un manifest adresat muncitorilor, soldaților, tinerilor și femeilor: „Conducerea organizației comuniste, camuflete (în) Madosz, în prezent dizolvată, activînd însă clandestin, a dat dispoziții membrilor să întreprindă o activitate împotriva cedării unei părți a Ardealului, și să organizeze acțiuni de rezistență”³⁵, precizează raportul.

În manifestul difuzat la Oradea se scrie, printre altele: „... Boierii din București tratează din nou cu grofii din Budapesta. Se tirguiesc asupra noastră (...) fără a avea de gînd să ne întrebe și pe noi ce dorim și care ne sînt durerile (...). Urmașii călăilor lui Doja și Horea, ce asupresc azi poporul din Ungaria, își pregătesc colții pentru o bună pradă ce ar fi Ardealul. Deja se tirguiesc pentru poziții și pentru răpirea pămîntului de la țărani. Români! Maghiari! Nemți! Evrei! Sîrbi! Viitorul vostru se hotărește astăzi. Aveți numai două drumuri: ori duceți lupta unită pentru răsturnarea dictaturii regale și contra imperialismului maghiar, apărînd astfel pacea și dezrobînd Ardealul, ori, vă duceți pe drumul pustiirii prin război...”³⁶.

Ca urmare a acestei acțiuni, autoritățile represive au arestat cîțiva activiști ai Madosz-ului, printre care Alexiu Covaci, Ioan Pățaș, Alexandru Uivarosî, pe care i-au transportat la Zalău pentru a fi judecați de un tribunal militar. În acest timp se aflau în lagărul din Caracal mai mulți comuniști din Oradea, ca, Nicolae Gyarmati, Emeric Bene, Ludovic Celler, Oscar David, Eugen Varga, ș.a.³⁷

Comunicarea, la 30 august 1940, a hotărîrilor odiosului dictat de la Viena, a așternut pe întreg cuprinsul țării, imensul vâl al doliului național. Întreaga populație românească, aparținînd tuturor claselor și păturilor sociale, își manifesta deschis durerea, dar și hotărîrea de a apăra pămîntul strămoșesc.

În aceste momente grele, partidul comunist a făcut din nou dovada înaltului său patriotism, adoptînd o poziție publică de respingere a prevederilor dictatului, pînă la împotrivirea armată. Justețea punctului de vedere al partidului, exprimat în coloanele presei ilegale, a manifestelor, a cuvintelor de ordine, este dovedită și de faptul că alături de acest partid, Partidul social-democrat, Frontul plugarilor, Madosz-ul și alte organizații democratice, patriotice, numeroase cercuri politice, au organizat puternice manifestații populare cerînd să se treacă la lupta armată pentru apărarea integrității și suveranității patriei.

În Transilvania, la chemarea Madosz-ului — care a lansat îndemnul la luptă „*pentru apărarea integrității statului român*” — populația maghiară a participat, cot la cot, cu populația românească, la marile demonstrații potrivnice dictatului fascist de la Viena. Explicînd esența raporturilor dintre poporul român și cel maghiar, comuniștii arătau maselor populare că „nu poporul maghiar ci asupritorii acestui popor (...) sînt dușmanii poporului român, la fel cum, nu poporul român dușmă-

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. nr. 241, f. 148.

³⁶ *Ibidem*, f. 158.

³⁷ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 4.

nește poporul maghiar, ci clasa interesată și șovinismul (...). Trebuie să deschidem ochii poporului, ofițerilor, soldaților și țăranilor, arătându-le dușmanul adevărat”³⁸. Pe baza indicațiilor P.C.R., la 31 august 1940, dr. Petru Groza a avut o întrevedere cu lideri ai Partidului național-țărănesc, în vederea organizării unei acțiuni comune de rezistență. Cu acest prilej dr. Petru Groza a făcut cunoscut că „în regiunea Bihor are pregătiți pentru a intra în acțiune împotriva cedării peste 10 000 de oameni”³⁹.

La Oradea, în ziua de 1 septembrie 1940, o mare masă de cetățeni s-au adunat spontan, unii în fața spitalului, alții în centrul orașului, după care au pornit cu toții spre piață. Aici numărul demonstranților a crescut mereu, cu alte și alte grupuri de cetățeni, indignați de verdictul fascist. În primele rinduri ale demonstranților orădeni se aflau comuniștii, alte elemente democratice, patriotice. Au avut loc scene zguduitoare, cu adincă semnificație protestatară; revoltat și umilit pentru că era nevoit să se retragă de pe frontieră, fără luptă, un ofițer superior din armata română, decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”, s-a urcat pe un podium improvizat și, în semn de protest, în fața mulțimii a rupt sabia, aruncându-și mantia. Comandantul regimentului 1 de fortificații, aflat în retragere cu unitatea și întâlnind în fața Primăriei pe demonstranți, a oprit regimentul și s-a alăturat acestora. Ofițerul, într-un scurt discurs a înfierat josnica nedreptate făcută poporului român prin ciopîrtirea unei părți din hotarele strămoșești ale patriei⁴⁰. În această atmosferă, scandînd lozinci patriotice, întreaga masă, în rindul căreia se aflau numeroși studenți, a manifestat în fața Consulatului german din Oradea, a pătruns în clădire smulgîndu-i inscripțiile. Referitor la aceasta, legația germană din București, într-o comunicare din 2 septembrie 1940 făcută Comandamentului suprem al armatei germane, relatează: „Ieri au avut loc în toată țara mari demonstrații antigermene, în special la Brașov, Cluj, Oradea, Sighișoara și București. Mare îndîrjire în armată contra Germaniei”⁴¹.

La Oradea, ca și în alte localități de pe graniță, s-au întîmplat „însemnate ciocniri între trupele române și maghiare”. Totodată, aici au avut loc și acțiuni dușmănoase ale naționaliștilor maghiari, care au arborat drapele ale statului maghiar și au provocat unele greutăți evacuărilor. Există chiar pericolul ruperii legăturilor telefonice cu restul țării, ceea ce a reclamat ocuparea clădirii poștei de către unități ale armatei române⁴².

Conjunctura internațională a forțat România să suporte condițiile nedrepte ale hotărîrilor luate la Viena, dar poporul român n-a acceptat niciodată dictatul puterilor Axei. „Partidul comunist — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — numeroase cercuri politice, Madosz-ul și alte

³⁸ Arhiva C. C. al P.C.R., *fond 11*, dos. nr. 2972, f. 478.

³⁹ *Ibidem*, *fond 1*, dos. 241, f. 142, 143; *fond 95*, dos. 22.471/9000, f. 19, 299.

⁴⁰ Traian Bunescu, *op. cit.*, p. 142, 143.

⁴¹ Arhiva C.C. al P.C.R., *fond 103*, dos. 8505, f. 22.

⁴² Traian Bunescu, *op. cit.*, p. 142—143.

organizații democratice și patriotice, inclusiv grupări ale armatei, s-au ridicat împotriva dictatului, au organizat în diferite centre ale țării puternice manifestații populare, au cerut să se treacă la lupta armată pentru apărarea integrității și suveranității patriei⁴³.

Protestul unanim al poporului român a fost consemnat și în revistele de cultură *Cele Trei Crișuri*, *Familia*, în ziarele *Gazeta de Vest* și *Tribuna Ardealului*. Revista *Transilvania*, în numărul său din septembrie făcea un aspru rechizitoriu regelui și cercurilor din jurul său: „Neamul românesc a trecut în anul care s-a scurs, printr-o zodie neagră. Hotarele țării, împinse în 1918 aproape pînă la limitele noastre etnice, au fost crunt sfîrtecate; de pe meterezele lor a trebuit să se retragă, cu sufletul sfîșiat, o armată care ar fi fost gata să se jertfească pînă la ultima picătură de sînge pentru apărarea lor; o conducere nepricepută, lipsită de prevedere, adînc viciată în moravurile și sistemul ei, a asistat neputincioasă, fără curaj și fără demnitate, la această prăbușire, care mai pe urmă a tirît-o și pe ea în prăpastie. S-a început cu Basarabia și Bucovina de nord, pentru a se încheia cu Transilvania și Dobrogea. Sute de mii de români din aceste provincii părăsite fără luptă și fără onoare, și-au lăsat agoniseala unei vieți, și-au frînt rosturile unei existențe pentru a lua drumul pribegiei, sub privirea năucă de durere a milioanele de frați...”⁴⁴.

Cu prilejul deschiderii Universității românești de la Sibiu, rectorul acesteia, profesorul Sextil Pușcariu, referindu-se la tradițiile învățămîntului superior românesc, cît și ale asociației „Astra”, spunea în cuvîntul său: „...ele au dovedit în mod științific legăturile de veac ale poporului român cu pămîntul pe care trăiește. Stăpînirea politică a acestui pămînt, de către poporul care este în drept să o exercite, nu a fost și nu va fi întreruptă decît în mod vremelnice. Prin însuși numele ei, „Astra” este un protest împotriva înstrăinării Transilvaniei. Ea trebuie să mențină trează nu numai voința de a fi Român, ci și credința în viitorul nostru...”⁴⁵.

*

Imediat după intrarea trupelor horthyste în localitățile din nordul Transilvaniei, au fost puse în circulație cărți poștale ce „imortalizau evenimentul”. Aceasta, însă, era un început al propagandei horthyste. Denumirea localității apărea tipărită în limba maghiară, alături de stema statului ungar sub care scria: „1940” — „S-a realipit” („Visszatért”). Timbrul, reprezentînd emblema poștei regale ungare avea în cadru coroana Sfîntului Ștefan, păzită pe extreme de purtătorul ei, și de celălalt coechipier utilizat de propaganda fascistă — regele Ladislau I. Totul se termina cu inscripția: „Estul se întoarce” („Kelet visszatért”)⁴⁶.

⁴³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. I, p. 374.

⁴⁴ *Transilvania*, 1940, nr. 5—6, p. 143.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 203.

⁴⁶ Muzeul Țării Crișurilor, *loc. cit.*, Inv. nr. 579—580.

Fig. 3. Detasament de voluntari, printre care și bihoreni, în Spania.

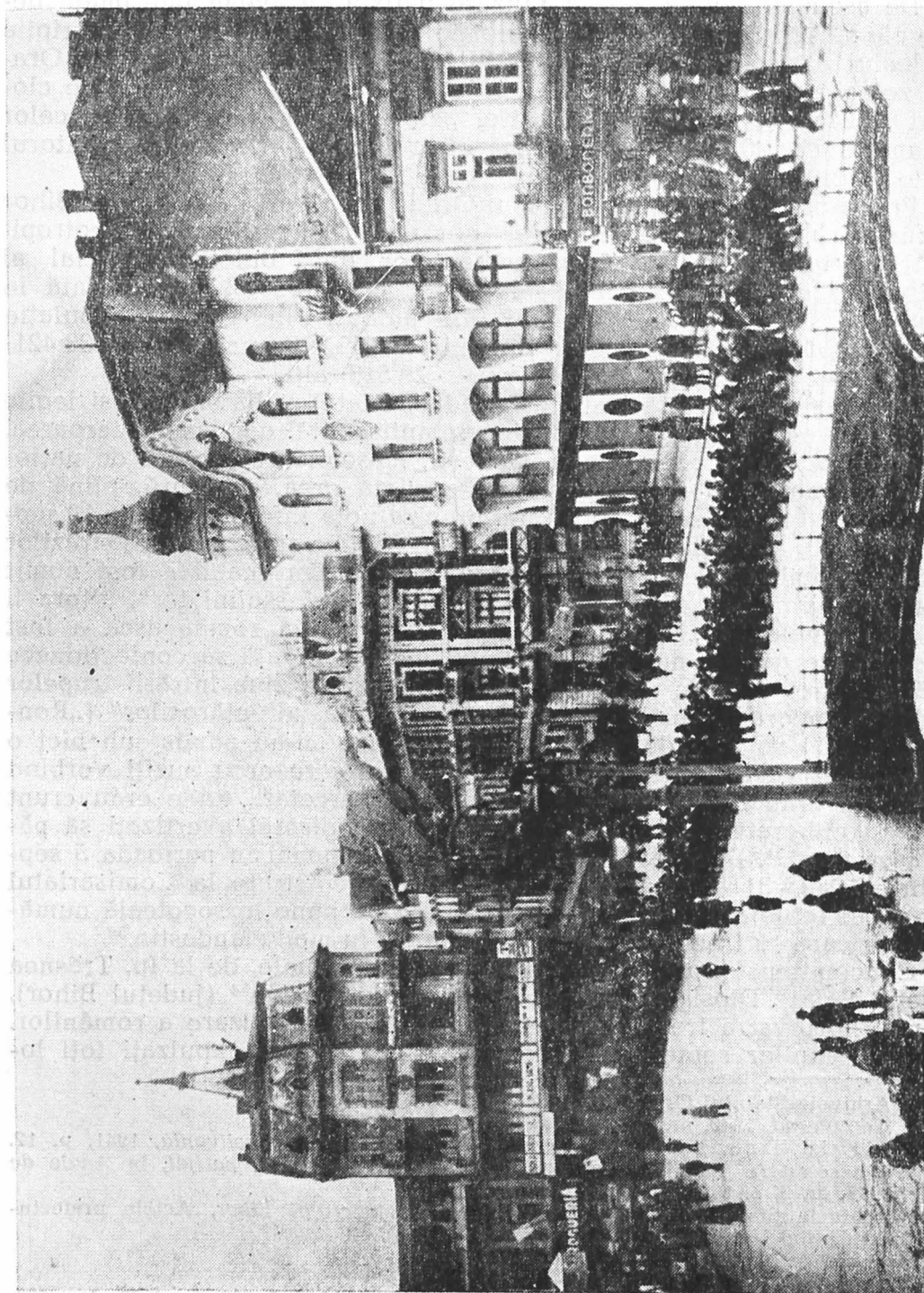

Fig. 4. Manifestația antifascistă din Oradea — 1936.

De asemenea, s-au pus în vânzare batiste ce aveau imprimate desene ale statuii Sfântului Ștefan, culorile drapelului maghiar și inscripția „Ardealul a revenit” („Erdély visszatért”)⁴⁷. Preoți reformați din Oradea, zeloși propovăduitori ai iredentismului, s-au grăbit să toarne clopotul „Revenirii”, sărbătorind astfel „eliberarea miraculoasă” a celor ce „am mâncat 20 de ani piinea amară a robiei” — cum scria purtătorul lor de cuvânt și idei, pastorul Csernák Béla⁴⁸.

Prin dictatul de la Viena, orașul Oradea și o parte a județului Bihor au rămas încadrate în teritoriul din nordul Transilvaniei cotoșit de Ungaria horthystă. Conform datelor din Buletinul oficial al Institutului de statistică, culese la 1 ianuarie 1940, a fost cedată la 30 august, suprafața de 3 225 km² (din județul Bihor), cu o populație de 325 148 locuitori, din care: români — 149 768; unguri — 133 421; germani — 2 104; ruteni — 588; evrei — 20 518; alții — 18 749.⁴⁹

Stăpînirea horthystă instalată a adus, odată cu baionetele și legile militare de ocupație, ațîțarea șovină și antisemită, declanșînd teroarea, ceea ce a pricinuit populației românești, maselor muncitoare de naționalitate nemaghiară sau negermană, o viață grea, nesigură, plină de privațiuni⁵⁰. În Oradea — după cum preciza nota informativă din 19 septembrie 1940, a poliției din Beiuș — toate firmele și denumirile străzilor au fost schimbate imediat. Bulevardul Regele Ferdinand a fost numit „Horthy Miklós út”, Piața Mihai Viteazul — „Mussolini tér”, altora li s-a dat numele de „Hitler” și „Teleki”. Populația românească a fost terorizată de gărzile naționaliste maghiare și obligată să confecționeze și să arboreze drapele naționale maghiare pentru ziua intrării trupelor horthyste în oraș. Membrii organizației „Garda zdrențăroșilor” („Rongyos gárda”), cu acordul autorităților militare „n-au admis sub nici o formă să se vorbească în limba română; cei care erau auziți vorbind românește erau duși la poliție pentru a fi cercetați, unde erau crunt bătuți și eliberați după cîteva zile, fiind apoi discret avertizați să părăsească țara”⁵¹. Din Oradea și județul Bihor, numai în perioada 5 septembrie 1940—31 decembrie 1942, au fost înregistrate la Comisariatul general al refugiaților, 32 780 persoane, fără a pune la socoteală numărul celor care au trecut frontiera vremelnică, în mod clandestin.⁵²

Concomitent cu masacrele în grup și individuale, de la Ip, Trăsnea (județul Sălaj), Diosig⁵³, Oradea și mai tîrziu, Tărian⁵⁴ (județul Bihor), regimul horthyst a trecut la drastice măsuri de expulzare a românilor. În cursul lunilor septembrie-octombrie 1940 au fost expulzați toți lo-

⁴⁷ Arhivele Statului Oradea, fond 22, dos. 36/1946, f. 163.

⁴⁸ Nagyvárad, 1940, nr. 229, p. 3.

⁴⁹ Silviu Dragomir, *Problema Transilvaniei*, în *Transilvania*, 1941, p. 12.

⁵⁰ Gheorghe Blaj, *Județul Bihor în contextul istoriei patriei*, în *Anale de istorie*, 1977, nr. 6, p. 102.

⁵¹ Arhivele Statului Oradea, fond Prefectura județului Bihor, Actele prefecturii — confidențiale, dos. 4/1940, f. 1.

⁵² Nord-Vestul, Timișoara, februarie 1944.

⁵³ Nagyvárad, 1940, nr. 236, p. 3—4.

⁵⁴ Arhivele Statului Oradea, fond 22, dos. 42/1944—1945, f. 266; fond 42, dos. 506.

Fig. 5. Nicolae Iorga la Oradea, cu prilejul unei conferințe — 1938

Fig. 6. Clădirea în care a fost instalat consulatul german, în fața căreia au protestat peste 20 000 de bihoreni împotriva odiosului dictat de la Viena

cutoirii români din comunele Roșiori, Sălard, Săcuieni, Ianca, Horia, Scărișoara, Mihai Bravu și o mare parte a celor din localitățile Diosig, Salonta, Șimian⁵⁵. Autoritățile din comunele Voivozi, Șimian, Valea lui Mihai încuvințau abuzurile și terorizarea românilor de către trupele de jandarmi și grăniceri⁵⁶. La începutul lunii octombrie 1940 numeroase familii de țărani și intelectuali români au fost izgonite de autoritățile horthyste peste frontieră, prin punctele Ciumeghiu, Miersig și Hidișel. În ziua de 4 octombrie, peste 300 de intelectuali, funcționari, comercianți și preoți români din Oradea, cu soții și copii, au fost închiși, amenințați la zid, purtați în convoi spre gară, îmbarcați în vagoane murdare de vite, închise și plumbuite și expediați spre Arad, prin punctul de frontieră Curtici⁵⁷.

Pentru deznaționalizarea românilor au reaplicat „cu toată vigilența” legea lui Apponyi din 1907, sperînd că „odată cu generația actuală, va dispărea elementul românesc din teritoriul cedat fără urmă de grai și sînge românesc”⁵⁸. Autoritățile horthyste au utilizat vechea metodă a maghiarizării numelor „persoanelor de altă origine decît maghiari”⁵⁹. Mai mult, ziarul orădean *Nagyvárad* ataca organul de presă al românilor *Tribuna Ardealului*, deoarece a publicat denumirea localităților din teritoriul răpit, în limba română⁶⁰. Măsurile trebuiau să influențeze recensămîntul populației ce urma să fie efectuat astfel încît populația românească să se transforme în „element unguresc de origine” pentru a ușura pretențiile Ungariei horthyste asupra întregii Transilvanii.⁶¹

Aceleași autorități au pus în practică ordonanța nr. 1440 din 1941 a Președinției consiliului de miniștri maghiar, care devenise de fapt legea de expropriere a românilor de bunurile imobiliare cîștigate în intervalul de la 28 iulie 1914, pînă la 15 septembrie 1940. Se prescria statului maghiar toate imobilele dobîndite de la statul român sau instituțiile publice românești, care au figurat și înainte de 27 octombrie 1918. Ordonanța acorda posibilitatea atacării actelor de înstrăinare a imobilelor — acte, încheiate între 28 octombrie 1918 și 15 septembrie 1940; prin articolul 7, se preciza că partea vătămată care și-a pierdut imobilul „prin orice mod”, putea pretinde de la achizitor, în termen de un an, „o echitabilă atenuare a pagubei, fie prin retrocedarea unei părți a imobilului, fie printr-o despăgubire”⁶².

Expulzările intelectualilor români socotiți „indezirabili” pentru sentimentele lor românești și pentru solidaritatea și rezistența națională a românilor pe care ar fi fost capabili s-o organizeze precum și măsurile

⁵⁵ Arhiva M.A.N., *fond Conferința păcii de la Paris*, anul 1946, vol. 108.

⁵⁶ Gheorghe Blaj, *op. cit.*, p. 102.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 102—103; Muzeul Țării Crișurilor, *loc. cit.*, Inv. nr. 576—578.

⁵⁸ Gheorghe Blaj, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁹ *Nagyvárad*, 1940, nr. 228, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 229, p. 5.

⁶¹ Gheorghe Blaj, *op. cit.*, p. 103.

⁶² Dimitrie Todoran, *Între justiție și echitate, în Transilvania*, 1941, p. 79—81.

luate de administrația horthystă în domeniul vieții spirituale românești, a însemnat elaborarea unui program inchiizitorial aplicat sistematic care sugruma viața școlii și a bisericii românești. Tot printr-o ordonanță, școlile și bisericile românești au trecut în patrimoniul statului maghiar. Astfel stînd lucrurile, el organiza învățămîntul și stabilea limba de predare, admitînd teoretic limba „cerută de majoritatea părinților”. În comunele românești cu 4—8 000 locuitori din 12 cadre doar unul era român și acela înlocuit ulterior.⁶³ O altă manevră era aceea a înglobării românilor greco-catolici la episcopia de limbă maghiară de la Hajdu-Dorog, mutată la Nyiregyháza, conform căreia interesele celor 350 000 de români erau confundate cu ale „ortodocșilor” unguri fabricați în mare parte în anul 1913⁶⁴.

Linia artificială de frontieră a tăiat arterele vieții economice, căile ferate, șoselele, în numeroase puncte. Consecințele grave ale divizării Transilvaniei au produs tulburări ale economiei încă din prima lună a ocupației. Parcul de locomotive și vagoane maghiar s-a dovedit insuficient pentru a satisface nevoile sporite de transport din teritoriile ocupate. Majoritatea orașelor au rămas izolate de deuseurile de materii prime, de piețele de desfacere și de centrele de aprovizionare, fiind sortite unei decăderi economice. Unificarea legislației a determinat numeroase contradicții. Dreptul cooperatist dezavantaja cooperatia din Transilvania de nord, iar asigurările sociale erau mult mai puțin avantajoase decît cele românești⁶⁵. Aceste împrejurări produc o recrudescență a șomajului. În octombrie 1940, jumătate din cei 5 500 de muncitori din Oradea au rămas fără lucru⁶⁶.

Pe plan politic, împotriva românilor s-a aplicat un sistem nemaiîntîlnit de oprimare, ceea ce i-a determinat să constituie *Comitetul ardelen pentru organizarea rezistenței*, din care făceau parte personalități proeminente ale științei și culturii românești: Lucian Blaga, Al. Borza, Emil Coposu, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Emil Hațieganu, Victor Jinga, Ioan Lupaș, Octavian Stanca, și alții⁶⁷.

În fața situației dezastruoase în care erau împinse de către horthyști, masele muncitoare române, maghiare și de alte naționalități din teritoriul răpit, au răspuns prin organizarea luptei de rezistență care era continuarea firească a luptei antifasciste a poporului român, dusă în perioada anterioară odiosului dictat de la Viena, pentru apărarea integrității teritoriale și a independenței naționale. În fruntea mișcării de rezistență, îndreptată împotriva regimului de ocupație horthyst, a fascismului, au stat miile de militanți comuniști și antifasciști români, ma-

⁶³ *Transilvania*, 1941, p. 167.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 292—298.

⁶⁵ Ioan Ranca, *Administrația militară din Transilvania de nord din primele luni ale ocupației horthyste (septembrie—noiembrie 1940)* mss., p. 3—4, (Muzeul Țării Crișurilor, loc. cit., Inv. nr. 2489).

⁶⁶ Tilkovsky Lóránt, *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1967, p. 292.

⁶⁷ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 213.

ghiari, evrei și de alte naționalități, educați de către Partidul Comunist Român, sub steagul căruia au activat și luptat în anii anteriori. Scopul suprem al activității revoluționare era mobilizarea, conducerea la luptă a maselor populare împotriva dușmanului libertății popoarelor, fascismul, pentru ștergerea tuturor consecințelor nedreptului dictat de la Viena. Această a imprimat un caracter specific luptei de rezistență națională și socială desfășurată în condițiile extrem de grele ale celor patru ani de ocupație horthystă.

Pe lângă trăsăturile general valabile ale mișcării antifasciste europene, rezistența din partea de nord a Transilvaniei are și *particularități*, izvorite din situația în care se găsea acest teritoriu răpit în mod samavolnic din trupul României. Tocmai de aceea, comuniștii care au grupat în jurul lor cele mai largi forțe democratice și patriotice, au preconizat unirea într-un front comun a tuturor forțelor de bază ale națiunii, a tuturor partidelor, grupărilor și cercurilor politice interesate în alungarea cotropirii străine, eliberarea țării și reîntregirea hotarelor firești ale României.

La câteva zile după dictat, Secretariatul C.C. al P.C.R. a efectuat o restructurare de cadre, hotărînd care dintre comuniști vor continua să activeze în partea de nord a Transilvaniei și care vor trece în România. Totodată, Comitetul teritorial pentru Ardeal și Banat și-a încetat activitatea, iar, pe baza vechilor principii din cadrul Partidului Comunist Român, între 5—8 septembrie 1940, s-a alcătuit la Cluj, *Comitetul regional pentru nordul Transilvaniei*, care urma să ia legătura cu Partidul Comunist Ungar. În pofida faptului că organizațiile de partid din teritoriul răpit au reușit să intre în legătură cu delegații partidului comunist din Ungaria abia în primăvara anului 1941, iar, mai târziu, această legătură a fost de multe ori întreruptă, comuniștii din nordul Transilvaniei au acționat de sine stătător, în funcție de condițiile locale existente, pe baza principiilor și a experienței acumulate în cadrul Partidului comunist român, neabandonînd niciodată lupta.

La începutul lunii septembrie, în Oradea, la fel ca în alte centre muncitorești, s-a ținut consfătuirea ilegală a organizației comuniste locale, unde s-au analizat problemele reorganizării activității comuniste în noile condiții⁶⁸. De asemenea, au fost luate în discuție aspecte legate de organizarea muncitorimii în syndicatele legale ale Partidului social-democrat, organizarea populației românești pentru lupta național-revoluționară, întărirea activității Uniunii Tineretului Comunist, a Aju-torului Roșu, și altele.

Tot la Oradea, în octombrie 1940 a avut loc conferința cadrelor de conducere uteciste la care au participat: Ioan Bocșa din Oradea, Gheorghe Nonn din Cluj și Mihai Broda din Baia Mare. S-au adoptat

---

⁶⁸ ****, Az 1941 évi erdélyi kommunista nyomozás összefoglalása* (Sinteza investigației comuniste din nordul Transilvaniei din anul 1941), Comandamentul general de investigație a jandarmeriei coroanei ungare, nr. 19002 B.k.t. *Actele de acuzare din procesele comuniste*, grupurile Cluj, Mureș, Dej-Bistrița, Satu Mare-Sălaj-Bihor, Sighet (În continuare *Actele de acuzare*), p. 65.

hotărâri importante privind munca de agitație ce trebuia desfășurată în rîndul populației române, maghiare și de alte naționalități. Era imperios necesară înființarea a noi celule uteciste în localități, întreprinderi, fabrici, instituții și școli⁶⁹. La scurt timp după conferință s-a trecut și la organizarea liniei studențești orădene, în cadrul căreia s-au pus bazele unui seminar marxist. Conducerea seminarului a fost asigurată de Alexandru Salgo și Peter Weisz, ședințele ținându-se în locuința lui Ioan Barna. Seminarul a activat cu regularitate la Oradea pînă în luna iunie 1941⁷⁰.

Concomitent cu activitatea de organizare a mișcării ilegale a tineretului comunist, a Ajutorului Roșu, a mișcării național-revoluționare a românilor, și la Oradea, ca în întreaga parte a Transilvaniei de nord cotropită de horthyști, muncitorii au depus eforturi pentru reînființarea organizațiilor partidului social-democrat și a sindicatelor bazate pe principiile luptei de clasă. De la bun început, activitatea a fost mult îngreunată datorită atacului concentrat al poliției horthyste care a interzis orice adunare muncitorească, precum și al organizațiilor fasciste, pseudo-muncitorești, care au intrat în acțiune din primele zile ale ocupației. La Oradea, încă la 21 septembrie 1940, unul din conducătorii social-democrați din localitate, Feld István, protesta împotriva faptului că la adunările partidului „acei tovarăși, care în cuvîntările lor au apărut punctul nostru de vedere, au fost pur și simplu dați afară din sală”. S-a recurs la presiuni uriașe pentru a-i încadra pe muncitori, cu forța, în organizația pseudo-fascistă *Centrăla națională a muncii* (Nemzeti Munka Központ) — după cum rezultă dintr-un raport datat din 10 octombrie 1940⁷¹.

Tot la Oradea, ca la Tirgu Mureș și Satu Mare, elementele fasciste au reușit, la început, prin promisiuni demagogice și cu concursul direct al autorităților, să acapareze căminele muncitorești, să înființeze organizații ale Centralei naționale a muncii, cu excepția sindicatelor muncitorilor brutari, constructori și tipografi. Înșelați, ori constrinși cu metode brutale, odată cu trecerea timpului, muncitorii și-au dat seama de rolul nefast al organizațiilor național-fasciste și au început să se retragă din ele. La aceasta a contribuit și faptul că, încă la conferința de partid din octombrie 1940, comuniștii orădeni au luat hotărîrea concretă de a lupta pentru scoaterea muncitorilor încadrați în Centrăla națională a muncii și a-i atrage în sindicatele bazate pe principiul luptei de clasă. Însăși organele de represiune horthyste au recunoscut că la Oradea, comuniștii „spre a-și atinge scopurile, au dus printre acea parte a muncitorilor care s-au organizat nu în partidul social-democrat ci în alte organizații, o agitație continuă împotriva conducerii, căutînd să atragă muncitorii din atmosfera patriotică și creștină, pe terenul mult

⁶⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 51—52.

⁷¹ Csátári Dániel, *Forgó-szélben. Magyar-román viszony. 1940—1945* (În vîltoare. Relații maghiaro-române. 1940—1945), Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1969, p. 63.

mai favorabil lor, în sinul partidului social-democrat și al sindicatelor. Caracteristic pentru îndrăzneala lor este faptul că membrii lor, însărcinați cu munci de dezvăluire și dezorganizare, erau prezenți chiar în sinul Centralei naționale a muncii...⁷². Printre centrele din nordul Transilvaniei unde Ajutorul Roșu avea o organizație puternică se număra și Oradea⁷³.

Încă din primele săptămâni ale ocupației horthyste, în fabricile și atelierele din Oradea s-au instalat comandanți militari. Muncitorii, intelectuali, de naționalitate română au fost concediați în masă de la locurile lor de muncă. Se favoriza, astfel, în chip fascist, o parte a populației neromâne din oraș — care se lăsase antrenată în ațîțarea șovină⁷⁴. Majoritatea zdrobitoare a muncitorilor maghiari și-au manifestat solidaritatea cu cauza muncitorilor români concediați, organizînd demonstrații, ridicînd glasul în presa muncitorească, semnînd memorii și petiții ce le-au înaintat guvernului⁷⁵. Într-un articol publicat la 25 septembrie 1940, de organul legal al partidului social-democrat, *Népszava*, se scria: „...unguri și români, lucrăm împreună în aceleași locuri de muncă. Sintem împreună în organizațiile noastre, împreună în munca culturală (...). Sintem (...) frați toți cei care trăim pe același pămînt, cei care lucrează în aceeași fabrică și birouri, cei care lucrează împreună pămîntul și cei care luptă împreună pentru asigurarea unui viitor comun mai fericit...”.

Un rol important în activitatea comuniștilor din partea de nord a Transilvaniei, pentru desfășurarea luptei de rezistență antifascistă, anti-horthystă, l-a avut Conferința ilegală regională organizată la Cluj, în a doua jumătate a lunii noiembrie 1940. La lucrări au luat parte Iuliu Knezsinek din Oradea, Rezső Kertész, Iosif Nemes, Gyula Rácz, Vasile Pogăceanu, E. Molnar din Gheorghieni, Pavel Bojan, Szabó Iulia, Francisc Țina din Reghin, Alexandru Iacob și alții⁷⁶. Conferința a dezbătut situația nou creată în teritoriul răpit, raportul de forțe, starea de spirit a populației române și maghiare, atitudinea politică a diferitelor clase și păături sociale. Programul de acțiune întocmit reflecta sarcinile comuniștilor privind folosirea celor mai variate forme, mijloace și metode de luptă împotriva ocupației horthyste. Odată cu măsurile organizatoare, au fost stabilite principiile muncii în syndicate, pentru un front comun de luptă cu social-democrații, ale activității tineretului, țărănimii, Ajutorului Roșu. Analizîndu-se problema națională, s-a adoptat hotărîrea întăririi mișcării național-revoluționare a românilor din teritoriul răpit, prin mobilizarea întregii populații, indiferent de concepțiile politice, de sentimentele religioase, în vederea declanșării luptei pentru redobîndirea drepturilor naționale — economice, sociale, cultu-

⁷² *Actele de acuzare*, p. 62.

⁷³ *Ibidem*, p. 66.

⁷⁴ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 6.

⁷⁵ Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 74.

⁷⁶ Gheorghe I. Bodea, L. Fodor, L. Vajda, *Cluj. Pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971, p. 299.

rale, confesionale — pentru eliberarea de sub stăpînirea horthystă și reunirea teritoriului cu România. Organizația ilegală *Uniunea național-revoluționară a românilor din nordul Transilvaniei*, creată la Cluj în toamna anului 1940, îmbina cu măiestrie activitatea ilegală cu cea semi-legală și legală, lărgindu-și tot mai mult sfera de activitate prin atragerea unor cadre noi, hotărîte să lupte pentru eliberarea națională a românilor. În fruntea ei activau comuniștii Vasile Pogăceanu, Pavel Bojan, Teofil Veșcan, Iosif Bălaj și alții. Din comitetele județene făceau parte: L. Borghida din Oradea, Traian Banciu din Bistrița, Vasile Ierima din Maramureș, Gheorghe Chestinac din Gheorghieni, Augustin Meseșan din Dej, Constantin Cîmpean din Tîrgu-Mureș, Ilie Lupan din Zalău, Ioan Iarnac și Ioan Fărcaș⁷⁷.

În vederea realizării liniei politice fixate, Conferința regională, ținînd seama de cadrul organizatoric statornicit de P.C.R., a împărțit teritoriul Comitetului regional în trei circumscripții: Someș, Mureș și Criș, avînd fiecare cîte un secretariat de partid. Sub îndrumarea acestuia, în cadrul circumscripției Criș, al cărei sediu era la Oradea, și-au desfășurat activitatea organizațiile de partid din județele Bihor, Sălaj, Satu Mare. Pînă în prezent a fost cercetată activitatea organizațiilor de partid la Oradea, Zalău, Satu Mare și Baia Mare, care coordonau celulele de partid din localitățile Aleșd, Roșiori, Sălard, Șimleu, Vaida, Cehul-Silvaniei, Benesat, Jibou, Șomcuta, Baia Sprie, Ariniș, Ferneziu, Tîrgu-Lăpuș, Seini, cu care mențineau legături organizatorice⁷⁸.

După Conferința din noiembrie 1940 de la Cluj, secretariatul Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei, a întocmit raportul intitulat *Formele și principiile actuale de organizare a luptei pentru eliberare și pace*. Acest document, ce cuprindea 9 puncte programatice importante, a fost trimis pe căi clandestine, Comitetul Central al P.C.R., care era asigurat că „... în pofida schimbărilor intervenite, *țelurile luptei noastre rămîn aceleași (...)* nu s-a schimbat nici metoda de luptă a Partidului nostru” (sublinieri în text)⁷⁹. La Conferința comuniștilor din circumscripția Criș, ținută la Oradea, au participat: Gyula Rácz din partea Comitetului regional, Ileana Hoványi, aleasă în fruntea Comitetului circumscripției, Francisc Técsi, Iacob Gecz, Dezideriu Hultura din Baia Mare, precum și Imre Lucaci, împreună cu soția lui Vasile Stețu — membri în Comitetul local de partid Oradea. Pe linia luptei național-revoluționare a românilor a primit sarcini de organizare Ioan Iarnac.

În urma Conferinței sindicale desfășurată în circumscripția Criș, la care a participat Alexandru Iacob, din partea Comitetului regional, au fost organizate sindicatele revoluționare din Oradea, în conducerea cărora s-au ales: Iuliu Knezsinek, I. Lucaci, Iacob Gecz, D. Mărcuș și

⁷⁷ *Actele de acuzare*, p. 57, 64.

⁷⁸ Gheorghe I. Bodea, *Din lupta de rezistență antilascistă a populației județului Satu Mare (1940—25 octombrie 1944)*, în Satu Mare. Studii și comunicări, 1969, p. 10.

⁷⁹ Arhiva I.S.I.S.P., cota A XXIV, nr. 34, Inv. 1601.

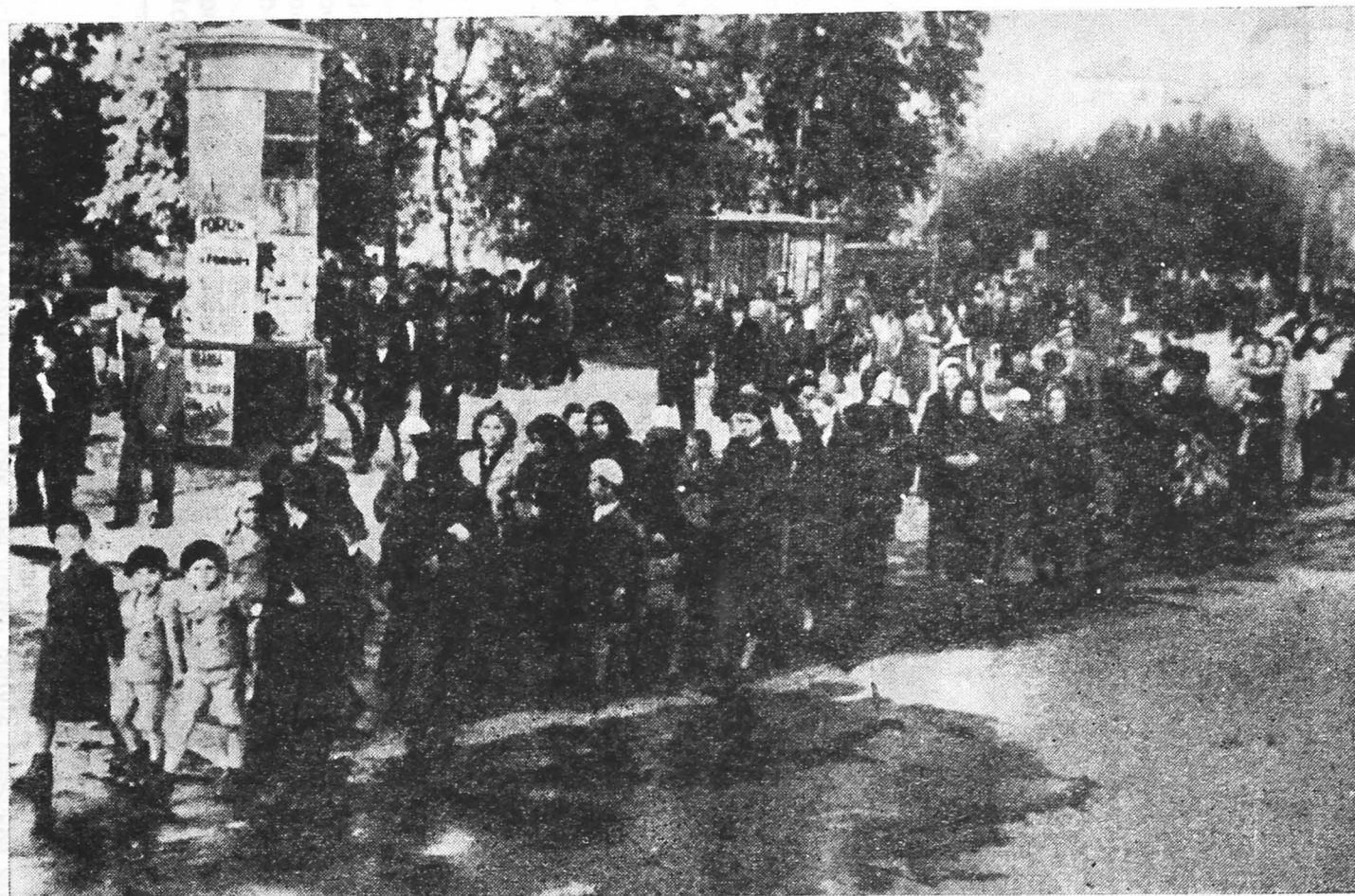

Fig. 7. Români din Oradea expulzați de autoritățile horthyste la 4 octombrie 1944 — pe străzile Aradului

Fig. 8. Levai Iosif

L. Borghida. Comitetul a ținut mai multe ședințe și consfătuiri unde s-au dezbătut probleme legate de activitatea muncitorilor în sindicatele legale social-democrate, precum și unele aspecte ale posibilităților legale de organizare a comuniștilor.⁸⁰ Totodată, s-a hotărât ca meșteșugarii evrei din Oradea să fie mobilizați pe calea luptei organizate.

În luna noiembrie 1940, la puțin timp de la Conferința regională a partidului, s-a desfășurat, tot la Cluj, și conferința regională a U.T.C.-ului, la care au fost reprezentate cele mai importante organizații din teritoriul răpit. S-au dezbătut problemele organizatorice și cele legate de încadrarea muncitorilor tineri în mișcarea de rezistență antifascistă, în lupta revoluționară împotriva regimului de ocupație horthystă. Din partea organizației U.T.C. Oradea, Ion Bocșa a fost ales în Comitetul regional U.T.C. din nordul Transilvaniei⁸¹. În conducerea locală orădeană a organizației revoluționare de tineret, activau, printre alții, Alexandru Nagy și Imre Csányi, care coordonau cele trei celule din oraș. Uteciștii orădeni au răspândit, în decembrie 1940, manifestul intitulat „Tineri muncitori”, editat de Comitetul regional și au depus eforturi pentru intensificarea organizării muncitorimii în cadrul sindicatelor legale, de mobilizare a populației românești în mișcarea național-revoluționară din nordul Transilvaniei⁸².

Rețeaua cooperatistă românească din Bihor a fost și ea grav lovită de regimul ocupant horthyst, care, încă din septembrie 1940, a forțat cooperativele românești din Bihor, Satu Mare, Ugocea și Maramureș să adere la *Centrul național al cooperativelor de credit* (Országos központi hitelszövetkezet), încercînd astfel să creeze o breșă în baza economică a rezistenței românești⁸³. În județele Bihor și Satu Mare, o parte din Sălaj, peste 100 de cooperative românești au fost obligate să adere la centrala maghiară⁸⁴. Efortul îndelungat depus pentru dreptul acestor cooperative de a trece la centrala românească *Plugarul*, din Cluj, a fost cîștigat în cele din urmă. Centrala *Plugarul* a sprijinit cooperativele românești din teritoriul răpit, prin procurarea creditelor și aprovizionarea cu mărfuri. Deoarece a îndrumat și controlat activitatea acestora, le-a reprezentat în fața autorităților locale și în justiție, intervenind de nenumărate ori pentru apărarea intereselor economice și politice a populației românești⁸⁵. În Oradea și la Șimleu existau filialele unei bănci românești, una din puținele rămase în teritoriul ocupat de horthyști.

Învățămîntul românesc din Oradea a fost grav mutilat de regimul ocupant. Din întreaga rețea de școli românești de toate gradele, în toamna anului 1940 au mai rămas cîteva școli primare, în care „funcțio-

⁸⁰ *Actele de acuzare*, p. 60.

⁸¹ *Ibidem*, p. 28.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Tribuna Ardealului*, 1941, din 5 iulie. ,

⁸⁴ Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁵ *** , *Calendarul creștinului de lege răsăriteană*, Editura Episcopiei ortodoxe române, Cluj, 1942, p. 127.

nează un oarecare număr de învățători români". În învățământul secundar exista o școală normală, unde erau înscriși 325 elevi, din care au terminat anul școlar doar 106, restul refugiindu-se, ori fiind expulzați peste frontieră, împreună cu părinții⁸⁶. În învățământul de stat ființa o secție românească la liceul comercial. Aici, "... profesorii, în parte, sînt români (...) manualele didactice în limba română, sînt încă în curs de pregătire de către Ministerul instrucțiunii din Budapesta"⁸⁷.

Mișcarea de rezistență românească din Oradea era sprijinită și de existența în acest oraș a unui consulat românesc înființat prin decretul-lege, semnat la București în 20 septembrie 1940⁸⁸. Prin intermediul personalului de la Consulat se putea realiza o legătură dătătoare de curaj și speranță pe tărîm național, patriotic, cultural și confesional. De altfel, sub egida Comunității naționale a românilor, și la Oradea, ca în multe alte localități, începînd din toamna anului 1940 au fost create diferite echipe artistice și culturale școlare.

O notabilă activitate a desfășurat în Oradea și satele din nordul Bihorului Reuniunea *Hilaria*, veche societate culturală românească. Datorită împrejurărilor, așa cum o făcuse în trecut, *Hilaria* redevenise o instituție importantă care polariza în jurul ei întreaga activitate culturală ce o desfășura în rîndul populației românești din Bihorul răpit. Pentru a-și asigura aprobarea autorităților horthyste de a se întruni în fiecare duminică, conducerea reuniunii a inserat în programele sale, alături de spectacolele corale, teatrale și manifestări cu conținut religios. Elevii de la școlile secundare au fost atrași în colectivul artistic. Astfel, corul reuniunii și-a mărit numărul de membri, ajungînd la 54 de persoane.

În anul 1941 au fost puse în scenă piesa *Quo Vadis*, adaptare după romanul lui Sienkiewicz și drama în patru acte *Anastasia Romana*, de Andrei Lupșa. Cu cea din urmă, în a doua jumătate a anului s-au dat reprezentații în 19 localități din Bihorul temporar ocupat, la Bălnaca, Berechiu, Beznea, Bratca, Bulz, Butan, Cacuciul Vechi, Cefa, Cheresig, Fughiu, Gepiu, Girișul de Criș, Oșorhei, Păușa, Roit, Sinicolau Român, Sintandrei, Tărian și Toboliu.

Spectacolele culturale organizate între anii 1942—1944, întruneau piese corale românești, recitări din creația marilor poeți români, precum și reprezentații teatrale. Dintre acestea consemnăm doar piesele cu mare succes de public: *Doctor fără voie* (de Molière), *Datini din folclorul bihorean*, *Martirile* (de Andrei Lupșa), și *Logodna de la Sintion* (de Augustin și Ion Corbu Silaghi).

Un sprijin uman, dar mai ales moral, a fost oferit de membrii reuniunii, populației românești, nu numai pe plan spiritual, ci și material.

⁸⁶ *Tribuna Ardealului*, 1941, din 1 ianuarie.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Arhivele Centrale ale Statului, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 524/1940, f. 21.

MINISTÈRE
DE LA DEFENSE NATIONALE

OFFICE DE LA RESISTANCE

DOSSIER N° III/01203

1re Section

Mme. LEVAY Juliana à Grader

COMMISSIONS

Roumanie aux bons soins de Monsieur

LOVENIRTH Emile, rue des Palais, 116

SCHAEERBEK

ATTESTATION

ROUMANIE

La qualité de Résistant Armé est reconnue à titre
posthume à Monsieur LEVAY Joseph

né à Cadéa (Roumanie), le 22.10.1904,
par la Commission de contrôle de Bruxelles Art; 2 et 4
en date du 2.3.48, en application des arti-
cles 4 et 5 de l'arrêté-loi du 19 septembre 1945 établissant le
Statut de la Résistance Armée.

M Monsieur LEVAY Joseph
était affilié au groupement P.A.

Le temps passé dans la Résistance est de 3 ans 4 mois
soit du 1.2.42 au 7.5.45 arrondi au mois
supérieur A Bruxelles, le 6.10.48.

POUR LE MINISTRE DE LA DEFENSE NATIONALE,

Le Colonel DE RIDDER,
Chef de l'Office de la Résistance,

ATTESTATION POUR : 1er Intéressé;
2e Groupement;
3e O. C. M.;
4e D. G. P. M./III D.;
5e D. G. P. M.;
6e .....

AVIS IMPORTANT.

Il est recommandé au destinataire de la présente attestation de ne pas s'en dessaisir.
En aucun cas il n'en sera délivré de duplicata. Le cas échéant, il lui appartient d'en
établir des copies à faire certifier conformes éventuellement par l'administration commu-
nale de sa résidence.

Fig. 9. Atestarea participării comunistului bihorean Levai Iosif în rezistența anti-fascistă din Belgia

Fig. 10. Andrei Silviu, unul dintre conducătorii patrioților orădeni, executat de horthyști lângă zidurile cetății, la 9 octombrie 1944

O mare parte a veniturilor bănești realizate din spectacole erau distribuite copiilor orfani și familiilor fără nici o sursă de existență⁸⁹.

Deși își avea sediul în Oradea, Reuniunea *Hilaria* și-a îndreptat atenția asupra unui număr important de locuitori din Bihorul ocupat, contribuind prin manifestările amintite la fortificarea rezistenței populației românești împotriva acerbei politici de deznaționalizare. Spectacolele teatrale, muzicale, recitățile, discursurile, precum și alte forme de activitate pe care documentele nu le-au consemnat, atestă programul de luptă, pe plan cultural și național al Reuniunii, care a fost unul dintre cei mai eficienți factori de apărare a limbii și tradițiilor culturale proprii, deoarece a avut un contact direct cu masele de țărani, muncitori, meseriași și intelectuali români din Bihor.

O reușită a mișcării naționale românești pe tărîm cultural a fost și apariția la Oradea, spre finele anului 1940, a *Calendarului pentru țărani* ce avea o parte „literară” și una de popularizare a științei⁹⁰.

Mișcarea național-revoluționară a românilor capătă valențe noi la Oradea în anul 1941, cînd Comitetul circumscripției Criș, analizînd activitatea desfășurată în domeniul organizării maselor populare românești, propune ca în munca respectivă să fie atrași mai mulți țărani și muncitori români. Nu întîmplător la Oradea și în toată circumscripția Criș s-a răspîndit manifestul-program al Uniunii național revoluționare a românilor din nordul Transilvaniei, intitulat „Pentru ce luptă Uniunea muncitorilor și țăranilor români din Ungaria”⁹¹.

În prima jumătate a anului 1941, atmosfera de profundă nemulțumire existentă în rîndul maselor populare române și neromâne de la instaurarea ocupației horthyste, a început să se adîncească și să fie exprimată pe căi din ce în ce mai felurite. În ciuda terorii dezlănțuite, a acțiunii organizațiilor profasciste, s-au înregistrat numeroase conflicte de muncă, cerințele lucrătorilor vizau îmbunătățirea condițiilor de muncă, majorarea, salariilor, reducerea chiriilor și altele. Din septembrie 1940 pînă în mai 1941, muncitorimea orădeană s-a ridicat la luptă în 22 de cazuri. Manifestări mai importante de ordin revendicativ au avut loc la fabrica „Rippner”, fabrica de bere „Dreher”, la fabrica de piepteni. În aceeași perioadă, la Oradea s-au desfășurat demonstrațiile de stradă ale șomerilor care cereau „pîine și muncă”⁹². Deoarece autoritățile horthyste se pronunțaseră împotriva acordării ajutorului de șomaj, iar numărul șomerilor din Oradea era de cîteva mii, pentru a preveni orice revoltă, Primăria municipiului a angajat ca zilieri, cu salarii înfime, aproximativ 2 000 de oameni la diferite munci ocazionale de întreținere, în așa-zisa „muncă de necesitate”. Acest detașament puternic, în care activau comuniștii și membrii sindicatelor unitare, devenise primejdios pentru administrația horthystă a orașului, care s-a folosit de ordinele de

⁸⁹ Florin M. Iatan, *Hilaria în contemporaneitate*, în *Hilaria*, Editura Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Oradea, 1971, p. 115—117.

⁹⁰ *Tribuna Ardealului*, 1940, din 21 decembrie.

⁹¹ *Actele de acuzare*, p. 57.

⁹² Csátáry Dániel, *op. cit.*, p. 72, 73.

chemare la concentrare, de alungarea metodică a grupurilor de muncitori, ajungând în cele din urmă să hotărască, în primăvara anului 1941, desființarea precarului mijloc de existență. A doua zi după aflarea știrii, în timp ce trupele germane mășăluiau prin oraș trecând spre sudul Transilvaniei, 800 de oameni, cu lopeți și tirnăcoape, s-au încolonat și au traversat orașul din cartierul Ioșia pînă în fața Primăriei, scandînd lozinca „Pîine și muncă!”. Delegația muncitorilor, avîndu-i în frunte pe David Ștefan și Erdei Iosif, a obținut dreptul la munca zilnică, sub presiunea maselor aflate în stradă⁹³.

La începutul anului 1941 muncitorii brutari și tipografi reușesc să dejoace planurile Centralei naționale a muncii și să se alieze sindicatelor legale social-democrate. Organizația Ajutorului Roșu din Oradea a întreprins acțiuni de strîngere a fondurilor pentru ajutorarea deținuților antifasciști și familiile lor. Concomitent s-a difuzat Buletinul ilegal editat de centrul din Cluj al Ajutorului Roșu⁹⁴. Tineretul comunist din Oradea a participat la scrierea lozincilor revoluționare, antirăzboinice, precum și a chemărilor la organizarea și mobilizarea muncitorimii în vederea luptei pentru o viață mai bună, împotriva asupririi și cotropirii horthyste⁹⁵.

Comitetul de partid al circumscripției Criș, la conferința din februarie 1941, a pus în discuție unele probleme organizatorice privind componența Comitetului local Oradea, apoi a hotărît să se acționeze cu toată fermitatea pentru întărirea opoziției în cadrul Centralei naționale a muncii, atragerea muncitorilor în sindicatele social-democrate⁹⁶. La Aleșd s-a păstrat caracterul revoluționar al sindicatelor unitare chiar în cadrul breslelor. Pe baza îndrumărilor primite din partea organizației locale ilegale a partidului comunist, s-a înființat *Sindicatul muncitorilor constructori* care a activat pînă în anul 1944, cu un număr fluctuant, între 150 și 400 de membri⁹⁷. Tot la Oradea a fost organizat seminarul marxist condus de Comitetul local, la care participau comuniștii din localitățile Aleșd, Sălard, Vaida și altele. Seminariile s-au ținut lunar, pînă în vara anului 1941⁹⁸.

În pofida faptului că Ministerul de interne a interzis toate adunările, întrunirile, orice manifestare „contrară statului maghiar”⁹⁹, Comitetul de partid al circumscripției Criș a depus noi eforturi pentru întărirea muncii revoluționare în rîndul populației românești, pentru organizarea românilor în număr cît mai mare în mișcarea de rezistență național-revoluționară¹⁰⁰.

⁹³ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 10—12.

⁹⁴ *Actele de acuzare*, p. 66.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 60.

⁹⁷ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 9.

⁹⁸ *Actele de acuzare*, p. 70.

⁹⁹ Arhivele Statului Oradea, *fond Primăria municipiului*, Inv. nr. 97, dos. 1/1941, f. 20.

¹⁰⁰ *Actele de acuzare*, p. 64.

În zilele imediat următoare atacului mișelesc al Germaniei hitleriste asupra Uniunii Sovietice, membrii de partid au fost îndemnați ca atunci când vor fi chemați sub arme să refuze lupta împotriva Armatei Roșii și să întoarcă armele împotriva stăpînirii fasciste¹⁰¹. Comuniștii orădeni au editat un manifest în care atrăgeau atenția populației asupra pericolului ce-l comportă politica războinică a guvernului horthyst¹⁰².

Uriașă acțiune declanșată în iulie 1941 de autoritățile represive, cunoscută sub denumirea de „urmărirea deschisă”, a durat pînă la 30 septembrie 1941. Grupele de interogare funcționau la Oradea, Someșeni, Acățari (Tîrgu Mureș), Sighet, Bistrița, Satu Mare, Baia Mare, Dej, Vișeu de Sus și Sf. Gheorghe¹⁰³. Cei arestați au fost internați și torturați în lagăre. Schingiuirile aplicate după metodele fasciste cele mai barbare au avut drept urmare mutilarea unui mare număr de luptători. Dintre cei 1210 anchetați, 795 au fost predați parchetelor militare și civile. Mulți din cei condamnați erau trimiși pe front în „detașamentele de pedeapsă”, cunoscute ca „detașamente ale morții”. Din Oradea, Aleșd, Roșiori, Sălard, Vaida și alte localități din Bihor au fost arestați peste 30 de membri ai organizațiilor de partid¹⁰⁴, între care I. Lucaci, R. Nagy, I. Fărcaș, A. Weisz, D. Mărcuș, E. Bene, I. Knezsinek și N. Gyarmati¹⁰⁵.

La 9 octombrie 1941 Ministerul de interne maghiar interzicea răs-pîndirea și citirea ziarelor și revistelor din România, care erau trecute clandestin peste frontieră, ca: *România Eroică*, *Tribuna Ardealului*, *Familia*, *Cele Trei Crișuri*, *Transilvania* și altele.

În coloanele presei românești erau publicate articole cu un profund conținut patriotic, ce mențineau trează conștiința națională a românilor din teritoriile răpite. Profesorul Silviu Dragomir oferea cititorilor răspunsul științific la voluminoasa carte „Siebenbürgen”, editată în limba germană de societatea istoricilor maghiari, în august 1940, și totodată, expunea teza „ce susține dreptul de a privi Ardealul ca o parte integrantă a unității românești (...), năzuindu-ne a înfățișa numai în lumina cifrelor și a unei cercetări sprijinită pe argumente științifice, dreptul și dreptatea noastră”¹⁰⁶. De asemenea, în paginile revistei *Tribuna* este popularizată lucrarea lui Emil Petrovici și Sextil Pușcariu, *Atlasul lingvistic Român*. Referindu-se la hărțile lingvistice ale atlasului, recenzentul sublinia însemnătatea lor astfel: „... ele pun în lumină mai presus de toate, uimitoarea unitate a limbii române (subl. în text). Cine răsfoiește Atlasul Lingvistic Român își dă seama că limba, cel mai scump patrimoniu național, care n-a cunoscut nici hotare geogra-

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 68, 69.

¹⁰² Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 149.

¹⁰³ Hollos Ervin, *Rendőrség, csendőrség*, V.K.F.2 (Poliție, jandarmerie V.K.F.2), Kossuth Kiadó, Budapesta, 1971, p. 273.

¹⁰⁴ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 12.

¹⁰⁵ *Actele de acuzare*, p. 12.

¹⁰⁶ Silviu Dragomir, *Problema Transilvaniei*, în *Transilvania*, 1941, p. 1—18.

face, nici granițe politice, a avut un rol precumpănitor în cimentarea comunității spirituale a românilor de pretutindeni¹⁰⁷.

Cunoscînd bine importanța muncii de cercetare a istoriei poporului român, profesorul Constantin Daicoviciu considera activitatea istoricilor „... o îndeletnicire de ordin superior de a scoate din trecut învățăminte pline de miez, pentru prezent și viitor! (...). Studiînd acest trecut, cunoscînd faptele și cugetul înaintașilor, noi vom putea desluși mai bine înaltele comandamente pe care ni le șoptesc cei ce zac sub glia străbună; cunoscîndu-i pe ei, ne cunoaștem mai clar virtuțile și calitățile noastre; cinstindu-i pe ei ne cinstim pe noi înșine și ne îndreptăm mai sigur spre destinele mari și eterne ale neamului românesc”¹⁰⁸.

Datorită piedicilor și greutăților pricinuite de autorități, în al doilea an școlar (1941—1942) la secția română a liceului comercial din Oradea s-au prezentat prea puțini elevi români, ca urmare secția a fost desființată. Populația românească de aici cerea înființarea unui liceu confesional, dar dorința ei a fost calificată ca „făcînd parte din domeniul exagerărilor românești”¹⁰⁹. Școala normală și-a început cursurile la 1 septembrie 1941 cu un efectiv de 172 elevi, iar „în urma dispozițiilor ministeriale, la 2 octombrie, sistîndu-se cursul inferior, cei 78 elevi au fost trecuți la alte școli din localitate (maghiare — n. n.), ori siliți a se reîntoarce la casa părintească (...) deci, existau trei clase liceale și una normală, în total cu 94 de elevi”¹¹⁰.

Referitor la aceste evidente mășuri de deznăționalizare, sînt semnificative cuvintele rostite de rectorul Academiei teologice din Oradea, în fața absolvenților. Citîndu-l pe marele scriitor român I. L. Caragiale, vorbitorul își încheia discursul astfel: „... lumea noastră mai crede că învățătura are asupra omului o putere fără margini, că prin școală omul poate căpăta ceea ce nu s-au îndurat ursitoarele să-i ursească — inteligență, judecată, voință, ba chiar talente și încă nu numai atît; că prin învățătura de carte ar putea dobîndi omul însușiri sufletești cu care din naștere nu a fost dăruit, acele daruri multe ce nu-i nevoie să le mai numărăm unul cîte unul, fiindcă avem în limba noastră un cuvînt însușindu-le minunat pe toate — omenie”¹¹¹.

Activitatea de răspîndire a culturii naționale, de menținere trează a conștiinței naționale în rîndul populației românești se întetește la Oradea odată cu difuzarea *Calendarului creștinului de lege răsăriteană* pe anul 1942. Alături de numeroase „pilde”, „învățăture”, și „vorbe cu tîlc”, erau publicate poezii de Grigore Alexandrescu, Petőfi Sándor, poezii „poporale”, strigături și cîntece, sfaturi economice și medicale de prim ajutor. Interesantă ni se pare iconografia calendarului reprezentată prin reproduceri fotografice semnificative: „Poartă românească”,

¹⁰⁷ *Transilvania*, 1941, p. 59—65.

¹⁰⁸ Constantin Daicoviciu, *Spațiu și popor dacic*, în *Transilvania*, 1941, p. 370.

¹⁰⁹ *Tribuna Ardealului*, 1942, din 28 iunie.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

„Fete torcînd” (în port popular românesc), „Horă românească”, „Preot român de altădată”, „Țăran român din Basarabia”, „Mănăstirea Horezu” și altele¹¹². Tot în anul 1942 au apărut la Oradea, în editura *Tribunei Ardealului* volumele autorilor orădeni Ioan Georgescu și Vasile Vartolomei, în care erau evocați „bărbații vrednici ai neamului” — Iosif Vulcan și Iustin Popfiiu¹¹³.

Revista de cultură *Transilvania* inserează unele studii legate de tradițiile culturale românești: *Primul umanist român Nicolae Olahus; Iosif Vulcan și Familia*, precum și articolul Angelei Sălăgean Buteanu, despre *Portul și industria casnică din plășile Beiuș și Vașcău*¹¹⁴. La sfîrșitul anului 1942 apare la Oradea, cu prețul unor mari sacrificii *Almanahul tineretului român pe anul 1943*, la redactarea căruia au contribuit cîțiva ziariști și scriitori români ca Francisc Păcurariu, V. Ilieșiu, I. Cherejan, Valentin Raus, colaboratori ai *Tribunei Ardealului* din Cluj¹¹⁵.

Ziarul *Beiușul* chema, prin articolul intitulat *Pornim din nou la drum*, întreaga populație românească din Bihor, de a fi unită și pregătită în vederea declanșării luptei pentru salvarea patriei „... nenorocirile ce-au trecut peste noi de doi ani încoace, ne îndeamnă să nu mai rămînem cu miinile încrucișate și reslețiți sub povara loviturilor primite, ci într-o solidaritate impunătoare să ne mărturisim credințele să ne împărtășim dorințele (...). Tuturor, care au un ideal și un scop în cuprinsul iubitei noastre patrii le adresăm o caldă chemare să fie alături de noi în lupta pentru libertate și independență”¹¹⁶.

Autoritățile horthyste, care urmăreau, cu vădită îngrijorare, diferitele aspecte ale luptei de rezistență național-revoluționară a românilor din nordul Transilvaniei, constatau că manifestările luptei naționale „... se înmulțesc din zi în zi (...). Această mișcare ține sub agitație unele regiuni locuite de români. Românii aduc prin contrabandă reviste, publicații (...), aduc mesaje, știri prin intermediul celor care trec oficial sau nu frontiera (*Rezistați, în ianuarie se întorc românii*). Ministerul de interne a luat măsuri pentru împiedicarea acestei activități naționale¹¹⁷. Cu toate acestea, legăturile cu „Țara” continuau să se realizeze prin intermediul consulatului, ascultarea postului de radio București, prin curieri ce treceau frontiera vremelnică.

Deși cu oarecare întîrziere, rezoluția Comitetului Central al P.C.R., a ajuns la cunoștința comuniștilor din nordul Transilvaniei, care și-au însușit tezele acestui document: „... trebuie arătat — se spune în rezoluție — atît poporului român, cît și celui maghiar din Ardeal și Banat, că demagogia și campania josnicilor trădători de patrie, în frunte

¹¹² * * *, *Calendarul creștinului de lege răsăriteană*, Editura Episcopiei ortodoxe, Cluj, 1942, p. 42—116.

¹¹³ *Transilvania*, 1942, p. 77, 78; *Tribuna Ardealului*, 1943, din 1 ianuarie.

¹¹⁴ *Transilvania*, 1942.

¹¹⁵ *Tribuna Ardealului*, 1943, din 1 ianuarie.

¹¹⁶ *Beiușul*, 1942, nr. 1, p. 1.

¹¹⁷ Arhivele Statului Cluj, fond Prefectura județului Cluj, Acte confidentiale-prezidențiale, dos. 3/1941, f. 225.

cu Antonescu din România și Horthy din Ungaria, nu servește decît planul lui Hitler de a nimici atît poporul român cît și cel maghiar în războiul său tilhăresc contra Uniunii Sovietice¹¹⁸.

Autoritățile horthyste care crezuseră un timp că organizațiile comuniste și celelalte forțe revoluționare de rezistență antifascistă din teritoriul răpit au fost lichidate, ca urmare a loviturii brutale din vara anului 1941, erau nevoite să constate cu stupefacție că mișcarea comunistă reînvie. La Oradea, Cluj, Zalău, Baia Mare, Satu Mare, Dej, Tirgu Mureș și alte centre mai mari din nordul Transilvaniei, în fabrici, mine, în unele așezări rurale, comuniștii români, maghiari, evrei — bărbați și femei — răspîndeau în public, prin viu grai și manifeste, ideile comuniste; îndemnau la rezistență, la greve; organizau întruniri secrete. Mișcarea comunistă s-a manifestat la Oradea nu numai prin acțiuni de propagandă, ci și prin sabotarea producției, a regimului ocupant horthyst. La fabrica de încălțăminte „Carmen” au fost deteriorate, în luna mai 1942, mari cantități de mărfuri și materii prime necesare producției de război¹¹⁹. În același timp s-au înregistrat succese în domeniul colaborării tot mai fructuoase cu Partidul social-democrat, precum și cu alte forțe antifasciste, în cadrul cărora cîștiga teren aripa stîngă.

Autoritățile horthyste au înăsprit și mai mult represaliile. Mii de muncitori, țărani, intelectuali români și evrei, numeroși maghiari, erau arestați pentru delictе contra „ordinii de stat”. Închisorile tribunalelor din Oradea, Satu Mare, Cluj, Tirgu Mureș au devenit neîncăpătoare¹²⁰. În urma dispozițiilor ministerului de interne, toți arestații și internații în lagăre din județul Bihor, Sălaj, Bistrița Năsăud, Satu Mare, Cluj și altele, au fost regrupați la Cluj, triați și trimiși în închisori, lagăre și tabere de muncă¹²¹.

În 1942 s-a trecut la exterminarea fizică și morală a populației românești, evreiești, precum și a elementelor revoluționare maghiare din nordul Transilvaniei. Zeci de mii de bărbați au fost cuprinși în detașamente de muncă forțată, adevărate lagăre de exterminare mobile, și duși în Ungaria, Germania, Ucraina, în primele linii ale frontului, la cules de mine, lucrări genistice și fortificații.

Numărul persoanelor din județul Bihor, încadrate în detașamente de muncă este impresionant: 680 de țărani români din localitățile Nădar, Spinuș, Ciulești, Hăucești, Săliște, Gurbesti, Sacalasău, Picleu, Țigănești de Criș, Brusturi, împreună cu alți 80 din Borod, Cornișel și aproape 300 din Borozel de Criș, Valea Mare de Criș, Beznea și Cetea, erau obligați să lucreze la exploatările de pădure¹²². Locuitorii satelor Topa de Criș, Luncșoara, Aușeu, Groșeni, Tinăud, Gheghie, Săcădat, Săbolciu,

¹¹⁸ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab. XXVI, Inv. nr. 1135.

¹¹⁹ Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 199—201.

¹²⁰ Arhivele Centrale ale Statului, *fond Președinția consiliului de miniștri*, dos. 48/1942, f. 321.

¹²¹ Arhivele Statului Cluj, *fond Prefectura județului Cluj*, Pachet 1170, dos. 49/1942, act nr. 3299.

¹²² *Ibidem*, Acte confidențiale, Pachet 1239, dos. 24/1943, f. 120.

Bălaia, Uileac, Picleu, Brusturi, Țigăneștii de Criș, Cuieșd, care dețineau atelaje, erau „... ridicați cu forța și duși la executarea transporturilor. Ei au trebuit să facă legămînt în fața unui ofițer, jurînd că nu-și vor vinde vitele”¹²³. Cei care se sustrăgeau de la munca forțată erau tratați în modul cel mai barbar.

Din documentele vremii rezultă că la 1 iunie 1942, compania românească de lucru nr. 1012, avînd 220 români din Bihor, a fost instalată într-o tabără de muncă lângă Raho (Cehoslovacia), iar după trei luni era mutată lângă Szeged, unde se constată că membrii subunității „... trăiesc în mizerie, cu îmbrăcămîntea ruptă, suferă de foame și frig”, la fel ca și cei 240 de români duși lângă Veszprém, la 25 iulie același an. „La Oroszháza (Békés) sînt 972 de români din Bihor și Năsăud, în patru companii (...). Lucrează la construirea unor canaluri. Au parte de același regim neomenesc, zdrențăroși, murdari, cu paraziți, flămînzi și epuizați”¹²⁴. Între 25 —31 octombrie 1942, la centrul de încorporare de la Berettyoujfalu au fost recrutați 1 624 de români din Gepiu, Inand, Bicaciu, Salonta, Mădăras, Ateaș, Cefa, Berechuiu, Roit, Sînicolau Român, iar în tabăra de la Ajka, 230 de români, tot din Bihor, lucrau într-o mină de cărbuni.

În primele luni ale anului 1943 autoritățile horthyste constatau cu îngrijorare că muncitorimea orădeană, la fel ca cea din Cluj, Tirgu Mureș, Baia Sprie, manifesta tot mai pregnant împotriva războiului, mizeriei, fiind sub influența tot mai vădită a ideologiei comuniste, a forțelor de rezistență antifasciste¹²⁵.

În aceste condiții începe la 8 ianuarie 1943 noua ofensivă a regimului ocupant horthyst pentru reprimarea forțelor politice, democratice, luptătoare pentru independență, pace, drepturi sociale și naționale, împotriva fascismului și a cotropitorilor. Drept urmare, la Budapesta, are loc procesul intentat primului grup de comuniști din nordul Transilvaniei arestați în 1941. În cursul lunilor februarie — mai 1943 sînt deferiți instanțelor, alți 664 de comuniști și antifasciști români, maghiari, evrei și de alte naționalități. Această acțiune a intrat în istorie sub numele de „procesul monstru” și pentru a înspăimînta forțele democratice, el a fost organizat grupat în localitățile Cluj, Satu Mare și Tirgu Mureș. Cei 169 de comuniști și antifasciști din județele Bihor, Sălaj, Satu Mare au fost judecați la Satu Mare în luna mai 1943.

Cu toate procesele și represaliile, cu toată teroarea autorităților, mișcarea comunistă, antifascistă, democratică, a continuat să se întărească și în cursul anului 1943. La Oradea muncitorii se exprimau tot mai deschis pentru ruptura cu Centrala națională a muncii, pentru încadrarea lor în rîndurile partidului social-democrat, unicul admis de ocupanți.

¹²³ *Ibidem*, f. 121.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 125.

¹²⁵ Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 253.

În timp ce partidul comunist se afla în plină campanie pentru unirea tuturor forțelor democratice, antifasciste, într-un front comun de luptă, în vara anului 1943 a avut loc autodizolvarea Internaționalei comuniste. La puțină vreme după aceasta partidul comunist din Ungaria a hotărât, la rîndu-i, autodizolvarea „ca să ușureze constituirea unei unități naționale largi și combative” și pentru a deruta autoritățile horthyste au constituit *Partidul Păcii*, în care au intrat toți membrii vechi ai partidului comunist aflați în ilegalitate, dar și alte forțe din rezistența antifascistă.

Cadrelor organizatorice ale Partidului Păcii au fost încheiate la 27 iulie 1943, astfel încît la 17 august secretariatul acestui partid, condus de comunistul Józsa Béla, a răspîndit manifeste în limba română și maghiară la Oradea, Zalău, Satu Mare, Cluj, Beclean, și alte localități. Rapoartele polițienești semnalau faptul că la Oradea, în lunile august—octombrie 1943, atmosfera generală de nemulțumire continua să se adîncească, iar starea revoluționară era tot mai greu de înăbușit. S-au răspîndit manifeste comuniste în care se chema deschis la rezistență împotriva fascismului și a ocupanților. Masele populare vorbeau cu bucurie și satisfacție despre victoriile coaliției antifasciste, ale armatei sovietice, așteptîndu-i cu nerăbdare pe eliberatori¹²⁶.

Muncitorimea orădeană face acum pași hotărîți spre organizarea ei în cadrul legal al partidului social-democrat, pe baza „internaționalismului proletar și al luptei de clasă”. Ca urmare, la 31 august 1943, după o luptă lungă și grea, a luat ființă organizația din Oradea a P.S.D., ajungînd la sfîrșitul anului, la peste 500 membri de partid și 400 membri de sindicat¹²⁷.

În octombrie 1943 autoritățile horthyste declanșază un nou val de represiune, urmărind să distrugă noile organizații ale Partidului Păcii, toate forțele democratice, revoluționare, potrivnice războiului, fascismului. Comuniști, membri ai mișcării național-revoluționare, social-democrați, — români, maghiari, evrei — au fost arestați. Sînt utilizate, din nou, lagărele și camerele de tortură. La Someșeni este ucis militantul comunist Jozsa Béla. Tot aici, orădeanul Nicolae Weinstein s-a aruncat pe geam, de la etaj, nemaiputînd suporta schingiuirile la care a fost supus.

Mișcarea antifascistă, neînfrîntă, încearcă să acționeze prin intermediul organizațiilor legale ale partidului social-democrat și al sindicatelor. La Oradea, Cluj, Baia Mare, Miercurea Ciuc, comuniști și social-democrați, împreună, depun eforturi pentru centralizarea forțelor antifasciste, antirăzboinice a tuturor oamenilor muncii. Secretarul organizației partidului social-democrat din Oradea făcea cunoscut faptul, la 7 decembrie 1943, că „... poliția politică de aici cheamă zi de zi pe tovarășii noștri sub motivul interogării. Au fost și cîteva cazuri de ares-

¹²⁶ *Ibidem*, p. 283—289.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 293.

tări printre membrii noștri din localitate . . . ”¹²⁸. În pofida terorii, a măsurilor de intimidare, masele muncitoare se îndreaptă tot mai mult spre partidul social-democrat legal, spre sindicate. La Oradea s-au înființat noi sindicate pe ramură, în industria alimentară, construcții, pielărie și încălțăminte. La începutul lunii ianuarie 1944, P.S.D.-ul din Oradea avea 800 de membri, iar sindicatele organizate în 9 grupe însumau mii de membri¹²⁹.

La sfârșitul anului 1943 comuniștii, antifasciștii orădeni depun eforturi pentru captarea într-un singur focar a spiritelor democratice, antifasciste și antirăzboinice a țărănimii din împrejurimi. În mai multe comune cu populație mixtă, ca Aleșd, Diosig, Marghita, Salonta, Săcuieni, Sălard, Tileagd, Valea lui Mihai, s-au înființat secții țărănești din 5 pînă la 10 membri, din foste cadre ale Blocului muncitoresc-țărănesc, Frontului plugarilor și Madosz-ului, unde românii și maghiarii luau parte activă la răspîndirea spiritului antifascist, antirăzboinic, în rîndurile maselor. Aceste secții au primit instrucțiuni în vederea constituirii legăturilor individuale pe baza cărora s-a desfășurat o susținută muncă de organizare în localitățile Bogeii, Buduslău, Cheșereu, Tătăruș și altele¹³⁰.

Alături de comuniștii Mészáros Ioan, Pusztai Emeric, Szilágyi Francisc, din organizația de partid Aleșd, s-au ridicat membri ai Frontului plugarilor și Madosz-ului, ca Blaga Toma, Blaga Ioan, Chirilă Ludovic și Chirilă Petru din Subcetate, Hoțopan Teodor din Aștileu, Gal Anton, Gal Ioachim, Molnar Emeric, Covaci Alexiu, Pățcaș Ioan, Uivarosși Alexandru și alții, care au exercitat o puternică influență asupra țărănimii. Caracterul economic al rezistenței s-a manifestat prin împotriviri vehemente la rechiziționările de animale și cereale. Sub influența organizației de partid, la fabrica „Hephaistos” din Aștileu și Arzătorul de var din Chistag, muncitorii, în frunte cu Ioan Lascu, s-au situat pe o poziție de dîrză rezistență împotriva regimului horthyst¹³¹.

Mișcarea național-revoluționară a românilor pierduse și ea în toamna anului 1943, mai mulți membri activi din conducere, ca Vasile Pogăceanu, Pavel Bojan și alții. Cu toate acestea, și-a cîștigat noi simpatizanți, cu care a acționat mai ales în domeniul mișcării culturale. La începutul anului 1944 apare la Oradea *Calendarul școlarului*, ce poate „ține loc de manual de limba română pentru cei mici”, deoarece prezintă oameni de seamă ai culturii și științei noastre naționale, ca Mihai Eminescu, Octavian Goga, Iosif Vulcan, Miron Pompiliu, Aurel Vlaicu, Nicolae Iorga. Totodată, sint publicate: Balada populară *Miorița*, poeziile *Mănăstirea Argeșului*, *Constantin Brîncoveanu*, *Cîinele soldatului* de Grigore Alexandrescu, *Bătrînii* de Octavian Goga și unele creații populare¹³². În aceste zile este difuzat la Oradea și împrejurimi *Calendarul pentru țărani* pe anul 1944 — o contribuție de reală valoare

¹²⁸ *Ibidem*, p. 329, 330.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 347, 348.

¹³⁰ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 25, 26.

¹³¹ *Ibidem*, p. 15, 16, 27.

¹³² *Tribuna Ardealului*, 1944, din 25 ianuarie.

„mai ales în împrejurările de azi cînd neamul are atîta nevoie de slovă”¹³³, scria la 17 februarie Romulus Hatoș.

Tot acum, profesorul Vasile Vartolomei, de la Școala normală din Oradea scoate cartea de 500 pagini, intitulată *Mărturii culturale bihorene* — în editura ziarului *Tribuna Ardealului* — ceea ce reprezenta un act curajos de probitate culturală, națională, o armă de susținere și menținere mereu trează a conștiinței naționale a românilor din teritoriul răpit. Emil Hațieganu, semnatul prefetei, observa că volumul era adresat în primul rînd românilor transilvăneni „aprinzîndu-le credința în ziua izbînzii”¹³⁴. Cuvîntul înainte al autorului este un îndemn la rezistență prin păstrarea și valorificarea moștenirii culturale: „Pentru noi, cei de acum și de aici, a urmări manifestările culturale din trecutul ținuturilor aparținătoare Transilvaniei nordice, este o datorie elementară, fiindcă în felul acesta descoperim bunuri de care va trebui să se țină seama de către acei ce vor scrie istoria culturală a neamului nostru (...). Poporul nostru a avut întotdeauna (...) elitele care au mers înainte și care nu s-au sfiit a ridica capul în fața atacurilor, ci au călcat cu tărie și vrednicie pe calea dinainte croită de moși și strămoși, fiindcă și-au dat seama de frumusețea limbii neamului lor și prin aceasta și-au dat contribuția cultural-literară cu care au sporit tezaurul nostru național (...). Vom căuta să înfățișăm cultura românească din Bihor, ca prin aceasta să ne dăm seama de dragostea cu care strămoșii noștri au îmbrățișat toate problemele vitale ale poporului românesc din aceste părți, ca și noi să facem așisderea”¹³⁵.

După ocuparea Ungariei de către trupele germane și în nordul Transilvaniei s-a făcut resimțit regimul fascist totalitar. Partidul social-democrat a fost interzis. Pe lîngă comitetele sindicale s-au numit comisari guvernamentali. Au fost interzise toate adunările, demonstrațiile, manifestațiile publice, întrunirile, excursiile și reprimare orice manifestări a sentimentelor antirăzboinice, antihorthyste și antihitleriste.

În noaptea de 27 spre 28 martie 1944 a sosit la Oradea eșalonul ocupant german, ceea ce a produs un puternic șoc asupra întregii populații. Prima dată și-a făcut apariția poliția militară. Alături de polițiști unguri patrula și cîte un polițist german. Pînă la 31 martie grosul forțelor, constituit din formații SS și Gestapo, s-a instalat în oraș, putînd fi observați tot mai mulți subofițeri și ofițeri germani¹³⁶. La 19 aprilie 1944 Ministerul de interne emitea un ordin confidențial prin care autoritățile horthyste locale erau obligate să sprijine munca organelor de siguranță germane, Sicherheits Dienst, care aveau o „experiență deosebită în lupta contra bolșevismului”¹³⁷. Sute de luptători antifasciști

¹³³ *Ibidem*, din 17 februarie.

¹³⁴ *Transilvania*, 1944, p. 489, 490.

¹³⁵ Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Tipografia Națională, Cluj, 1944, 500 p.

¹³⁶ Katona Béla, *Várad a viharban*, Editura Grafica, Oradea, 1946, p. 107.

¹³⁷ Arhivele Statului Cluj, fond Prefectura județului Cluj, Pachet, 1374, dos. 1/1944, act nr. 77.

— comuniști, democrați, patrioți — români, maghiari, evrei, din Oradea și Bihor, au fost arestați¹³⁸.

Se succed evenimente ce cutremură conștiința oamenilor cinstiți. Acum are loc acțiunea întreprinsă de Gestapo, în colaborare cu jandarmeria horthystă, de deportare a populației evreiești în lagărele de exterminare hitleriste.

La Oradea, evreilor li s-a impus purtarea semnului distinctiv „steaua galbenă”. Pentru început, familiile evreilor bogați au fost evacuate din locuințele lor. Apoi, pe baza listelor întocmite de autoritățile locale horthyste, verificate în prealabil de consulul german Eduard Lurtz, comandantul detașamentului SS căpitanul Wenholtz și șeful Gestapo-ului, căpitanul Dänneker, echipe formate din polițiști maghiari și soldați SS au executat operația de arestare a populației evreiești din Oradea și celelalte localități urbane și rurale. Din comunicatul dat către populație reieșea că „rezolvarea problemei evreiești” se făcea cu deplinul acord al guvernului maghiar și în cooperare cu poliția maghiară locală¹³⁹.

În urma unei hotărâri secrete, la sfârșitul lunii aprilie s-a înființat ghetoul din Oradea¹⁴⁰. La 5 mai 1944 a început internarea și izolarea populației evreiești în ghetou¹⁴¹. Copii, părinți, rude, prieteni, erau despărțiți, brutalizați, obligați să locuiască în încăperi supraaglomerate.

Din situațiile statistice consultate rezultă că la 22 august 1941, numai în orașul Oradea existau peste 21 000 de evrei,¹⁴² din care, 90 la sută au pierit în lagărele morții. În vremea deportărilor evreilor din Oradea, Cluj, Satu Mare, și alte localități, au fost salvate de la moarte multe familii sau persoane, de către români și maghiari deopotrivă¹⁴³. Cu ajutorul antifasciștilor, democraților, patrioților, de naționalitate română și maghiară, zeci și sute de evrei au reușit să treacă granița vremelnică refugiindu-se în sudul Transilvaniei. Multe familii au fost adăpostite în oraș. Peste o mie de orădeni erau cercetați de autoritățile horthyste pentru ajutorul acordat evreilor deportați. Toate acestea exprimau profunda atitudine antifascistă existentă în rîndul populației din Oradea și Bihor¹⁴⁴.

Cu toate că arestările și deportările au rărit serios rîndurile organizației de partid, munca de îndrumare și organizare s-a desfășurat prin intermediul lui Ambruș Petru, care a menținut legătura directă cu secretarul partidului comunist, Gyarmati Nicolae și Bene Emeric, aflați în ascunzătoare¹⁴⁵.

¹³⁸ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente a Secției de istorie*, Inv. nr. 87.

¹³⁹ Katona Béla, *op. cit.*, p. 108—117.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 133.

¹⁴¹ *Tribuna Ardealului*, 1944, din 7 mai.

¹⁴² Arhivele Statului Oradea, *fond Primăria municipiului*, Inv. nr. 97, dos. 1/1941, f. 87.

¹⁴³ Csátári Dániel, *op. cit.*, p. 357.

¹⁴⁴ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 31, 32.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 32.

În luna mai 1944, autoritățile horthyste au decretat mobilizarea generală. Mii de țărani români s-au ascuns în pădurile munților Bihorului, Gilăului, Maramureșului. Dezertările din armata horthystă s-au înțesat în vara anului 1944. Organele represive observau cu îngrijorare că „populația românească în marea ei majoritate trăiește cu dorința ascunsă a unirii ei cu românii din sudul Transilvaniei (...). Străduințele ascunse ale românilor sînt evidente”¹⁴⁶. Într-un alt raport constatau că „absoluta majoritate a românilor este alimentată de speranța că terminarea războiului va aduce o schimbare radicală în favoarea lor”¹⁴⁷.

*

Victoria insurecției naționale de la 23 August 1944, întoarcerea armelor de către România împotriva coaliției fasciste, hotărîrea de a lupta pentru eliberarea întregului teritoriu al țării, a întrunit și adeziunea maselor populare din nordul Transilvaniei aflate sub ocupația hortysto-hitleristă. Deși, insurecția nu s-a putut extinde în teritoriul vremelnice ocupat, efectul ei puternic s-a manifestat și aici prin creșterea impetuoasă a luptei de eliberare de sub ocupația străină. În Oradea și nordul Bihorului, ca în multe alte părți, se simțea tot mai mult apropiata clipă a bătăliei hotărîtoare.

Conform planului elaborat, Marele Stat Major român a ordonat forțelor sale militare, la 31 august 1944, ca împreună cu trupele sovietice să execute deplasarea spre centrul Transilvaniei și Cîmpia Tisei. Pentru a zădărnici pătrunderea trupelor germano-maghiare, Armata I-a română a primit misiunea de acoperire a frontierei vremelnice, impusă prin odiosul dictat de la Viena.

Un raport al poliției horthyste arăta că în teritoriul ocupat „știrea actului (de la 23 August n.ns.) a zguduit țara”. Cauza românească a devenit „o delicată favorită a propagandei ilegale”, influența ei a cauzat un dezechilibru sufleteșc apreciabil „deoarece a pus în fața ungurilor tentația urmării exemplului românesc”¹⁴⁸. Pentru a face imposibilă orice încercare de rezistență, guvernul horthyst a introdus măsuri excepționale încă în noaptea de 23 spre 24 august 1944. Nordul Transilvaniei era declarat teritoriu de război; s-au interzis manifestațiile, demonstrațiile, adunările, ședințele. În cîteva ore, organele represive, în virtutea unor ordine speciale, au arestat și întemnițat toate elementele suspecte românești din Oradea, Cluj, Carei, Satu Mare, Huedin, Reghin, din Maramureș și Bistrița-Năsăud.

La Oradea și în nordul Bihorului, „în fiecare comună au fost ridicați cîte 3—4 țărani români și deținuți imediat după armistițiu, iar intelectualii n-au scăpat încă din închisoarea unde au fost duși de hitle-

¹⁴⁶ Arhivele Statului Cluj, *Iond Prefectura județului Cluj*, Pachet 1 373, dos. 1/1944, act nr. 194.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Pachet 1 371, dos. 2/1944, act nr. 84.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

riștii în retragere"¹⁴⁹. S-a intensificat propaganda antiromânească și antisovietică, dar cu toate acestea, atmosfera de rezistență și imediată acțiune se resimțea din ce în ce mai mult. Cu toată teroarea hitleristo-hortystă, muncitorimea orădeană a continuat activitatea de sabotare a industriei ce-i servea pe ocupanți. Acțiuni de sabotaj au fost organizate în mai multe fabrici și uzine din Oradea, în urma cărora s-au distrus însemnate cantități de materiale și s-a sistat producția¹⁵⁰.

La 30 august 1944 aviația aliată a bombardat orașul Oradea, aeroportul, precum și unele poziții de artilerie instalate de horthyști în hotarul comunei Betfia¹⁵¹. În ziua de 6 septembrie a avut loc un nou bombardament, de această dată mult mai intens, cu scopul de a distruge obiectivele strategice importante. Numeroase bombe au căzut în gara Oradea-Est, lângă podul de cale ferată, pe cheiul Velența, actuala Calea Clujului, în triajul gării centrale din Oradea, pe actuala Calea Proletarilor și în cartierul Episcopia, cauzând sute de victime omenești precum și avarierea, distrugerea multor imobile¹⁵².

În noaptea de 5 spre 6 septembrie trupele fasciste s-au deplasat spre pozițiile românești, pe comunicațiile: Oradea—Beiuș, Salonta—Beiuș, Bratca—Beiuș. După câteva zile de relativă acalmie, în dimineața zilei de 13 septembrie inamicul a declanșat ofensiva cu intenția de a înfringe rezistența armatelor române și de a împinge aliniamentul frontului pe Carpații Meridionali, unde spera într-o localizare de durată. Fortînd intrarea pe valea Crișului Negru, acolo unde aștepta Divizia 3 vînători de munte română, unitățile maghiaro-germane s-au izbit la început de rezistența dîră a pichetelor de grăniceri români, ajutați de țărani înrolați voluntar. La pichetul din Damiș, 22 de săteni, alăturîndu-se grănicerilor, au înfruntat cu abnegație și curaj dușmanul. Drept represalii, în momentul cînd trupele fasciste au pătruns în comună, 7 localnici au fost executați, iar țăranului Gheorghe Balog care a ajutat soldații români să iasă din încercuire, i-au împușcat fetița de trei ani în propriile-i mîini¹⁵³.

Răspunzînd chemării partidului comunist, masele muncitoare din nordul Transilvaniei, în dorința lor fierbinte de a se elibera cît mai curînd, au acționat cu hotărîre și spirit de sacrificiu, susținînd efortul armatelor române și sovietice, printr-o gamă variată de mijloace, de la sabotarea economică a ocupanților, la sprijinirea trupelor eliberatoare și nu odată pînă la lupta cu arma în mînă, culminată cu jertfa supremă, pentru eliberarea patriei.

¹⁴⁹ *Tribuna Ardealului*, 1945, din 28 ianuarie.

¹⁵⁰ L. Fodor, *Unele acțiuni ale maselor din județul Bihor în sprijinul luptei de eliberare a părții de nord-vest a României, de sub jugul fascist*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Seria Historia. Fasciculus I, Cluj, 1969, p. 103.

¹⁵¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major (în continuare A.M.A.N., M.St.M.), fond 544, dos. 23, f. 7.

¹⁵² Eugen Varga, *op. cit.*, p. 36.

¹⁵³ *Tribuna Ardealului*, 1945, din 28 ianuarie; *Anale de istorie*, nr. 4, 1962, p. 45, 46.

În ziua de 22 septembrie, diviziile 3 vânători de munte română, 337 și 78 sovietice, au declanșat ofensiva alungind inamicul din zona Biho-rului. În luptele de urmărire a dușmanului ce se retrăgea spre Oradea, unitățile române și sovietice au fost sprijinite și ajutate efectiv de populația locală din Beiuș, Remetea, Căbești, Lunca, Meziad, Pocola și Ceica. Localnicul Ioan Bondor din Holod, tată a șapte copii, a condus voluntar o grupă de cercetași români pentru nimicirea unui cuib de mitralieră, căzînd rănit în această acțiune¹⁵⁴. Țăranii din Mădăras, Tal-poș, Tăut, au cules și transmis importante informații de ordin militar, trupelor eliberatoare. Tinerii Dumitru Șuteu și Petru Vari din Sinicolau Român au ajutat subunitățile române, primul a murit pe cîmpul de luptă, iar al doilea a fost rănit¹⁵⁵. Curajoase intervenții de sprijin a soldaților români și sovietici au venit din partea locuitorilor din Hidișel, Mierlău, Toboliu, Cheresig, remarcîndu-se voluntarii Dumitru Tomuța, Ioan Beribe, Dumitru Lazăr, Alexandru Dobai, Ioan Soporan, în luptele angajate pierzîndu-și viața Teodor Breb a lui Ștefan din Mierlău, Ioan Bojan din Toboliu și alții¹⁵⁶.

Pe măsură ce linia frontului se apropia tot mai mult de Oradea, acțiunile antifasciste ale populației se intensificau în multe comune ca Bratca, Borod, Vadu Crișului, Cuieșd, Groși, Lugaș, Beznea, Aleșd, Uileac, Telechiu, Marghita și altele. Ajutorul divers al localnicilor a contribuit la ușurarea înaintării diviziilor române și sovietice.

În pofida terorii, a persecuțiilor exercitate de ocupanții fasciști, muncitorii din Oradea au continuat sabotajul în întreprinderi și instituții, le amintim pe cele de la fabricile „Carmen” și „Florenz”; au căutat să salveze din mîinile hortyștilor utilajele, obiectivele industriale și civile mai importante. Lucrătorii, în frunte cu mecanicul Petru Dubinschi, au păzit și păstrat, astfel, intactă Uzina electrică. La întreprinderile comunale, mai mulți muncitori conduși de Tarcsi Kálmán, Dobray Lajos, au împiedicat aruncarea în aer a instalațiilor și distrugerea clădirilor. Datorită lor, populația orașului nu a fost lipsită de apă și curent electric.

Dejucînd vigilența pazei specializate horthysto-hitleriste, muncitorii feroviari orădeni au îngreunat asigurarea trenurilor militare și civile cu locomotivele necesare. Lungi trenuri militare, formate din 50 de vagoane, stăteau imobilizate în gara Oradea, laolaltă cu alte garnituri încărcate cu lucruri jefuite de ocupanți, ori cu materiale destinate evacuării, așteptînd locomotivele. Într-una din zile, printr-o manevră abilă, lucrătorii feroviari de la Depou au scos din funcțiune podul rulant, imobilizînd 22 de locomotive pregătite de cursă¹⁵⁷.

Întrucît orașul Oradea, important nod de comunicații aflat la ieșirea din defileul riului Crișul Repede, rămăsese singura posibilitate a

¹⁵⁴ * * *, *Pentru Patrie*, Editura militară, București, 1964, p. 199—201.

¹⁵⁵ L. Fodor, *op. cit.*, p. 100, 101.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 104.

evacuării germane, fasciștii au luat măsuri deosebite pentru apărarea lui, în scopul asigurării retragerii unităților germane și maghiare ce luptau în podișul Transilvaniei. Comandamentul german a întărit unitățile ce se găseau în zonă¹⁵⁸.

La mijlocul lunii septembrie diviziile 3 vânători de munte, 1 cavalerie-instrucție, române, 337 și 78 infanterie, sovietice, au declanșat ofensiva prin care au curățat sudul Bihorului, concentrând forțele în apropiere de Oradea.

Patrula din Divizia 337 sovietică au pătruns în oraș pînă în dreptul bisericii cu lună, și a podului pentru pietoni de lângă liceul Gojdu, angajându-se în duelul de focuri cu fasciștii. Mai mulți ostași sovietici, răniți luați prizonieri de către jandarmii horthyști, au fost spînzurați la capătul străzii Calea Clujului, alții împușcați, ori, stropiți cu petrol și arși de vii¹⁵⁹.

După traversarea masivului Bihor, Divizia „Tudor Vladimirescu” s-a instalat în dispozitiv participînd în dimineața zilei de 27 septembrie la „bătălia pentru Oradea”¹⁶⁰, care a consumat mii de vieți omenești, iar cu prețul singelui vărsat, a deschis porțile ofensivei victorioase a trupelor române și sovietice pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei¹⁶¹. În zilele cînd marile unități române și sovietice luptau pentru înfrîngerea dușmanului, forțele patriotice din Oradea s-au înarmat, intenția lor vădită fiind salvarea și eliberarea cu un ceas mai devreme a orașului.

Spre sfîrșitul lunii septembrie autoritățile polițienești și civile horthyste, înfricoșate de iminentul contact cu armatele română și sovietică, au părăsit orașul. În această situație, la îndemnul comuniștilor, elementele patriotice au organizat o formațiune înarmată, alcătuită din 40—45 de voluntari români și maghiari, avînd în frunte pe Andrei Silviu, ofițer în rezerva armatei române, frizerul sîrb Nicolae Rajković și maghiarul Papp Tibor, funcționar la primărie. Iosif Chivari, Matolay Oliver, Augustin Soran, Maszlay László, mecanicul Ioan Erdei, erau doar cîțiva membri ai detașamentului condus de Andrei Silviu. Dînd dovadă de un înalt patriotism și un puternic spirit de sacrificiu, gruparea patriotică a păzit instituțiile, a asigurat ordinea și liniștea în

¹⁵⁸ General de armată Iacob Teclu, Oradea, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, nr. 5/1964, p. 140, 141.

¹⁵⁹ Eugen Varga, *op. cit.*, p. 39—41.

¹⁶⁰ Aspectele pur militare ale „bătăliei pentru Oradea” au constituit obiectul mai multor studii de specialitate, ca: General de armată Iacob Teclu, *op. cit.*, p. 140—146; Anton Bogdan, *Contribuții la istoria luptei pentru eliberarea orașului Oradea în octombrie 1944*, în *Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România în Bihor 1918—1968*, Oradea, 1968, p. 50—58; Ioan Marinescu, *Acțiunile marilor unități române și sovietice pentru eliberarea Țării Crișurilor în perioada septembrie—octombrie 1944*, în *Crisia*, Oradea, 1973, p. 267—282.

¹⁶¹ Ioan Marinescu, *Operațiunile militare din toamna anului 1944, întreprinse de diviziile române 3 vânători de munte și „Tudor Vladimirescu”, în Crisia*, Oradea, 1977, p. 265—276.

oraș, a dezarmat soldații horthyști și hitleriști, a percheziționat chiar mașina consulului german din Oradea¹⁶².

Dispunând de o concentrare masivă de forțe, inamicul a declanșat o lovitură extrem de puternică, la sud de Crișul Repede, determinând unitățile române și sovietice să se replieze pe poziții succesive de rezistență, ceea ce a prelungit cu câteva zile agonia fascistă.

Autoritățile horthyste au reapărut în oraș și în urma unor denunțuri, după căutări febrile, la 6 octombrie 1944 i-a arestat pe Andrei Silviu, Nicolae Rajković și Tibor Papp, cerându-le „componenta noii administrații comuniste”. Torturile sălbatice aplicate deținuților timp de trei zile n-au îmbogățit cantitatea de informații a călăilor. Cu toate acestea, la 9 octombrie, în sala mare a Primăriei, tribunalul militar constituit ad-hoc i-a condamnat la moarte, printr-un simulacru de judecată, pentru „tentativa infidelității la adresa statului maghiar, comisă prin faptul de a fi organizat trupe înarmate de partizani în dosul frontului, cu scopul de a ataca armatele maghiare fasciste și germane hitleriste, în spate”¹⁶³. Patrioții Andrei Silviu și Nicolae Rajković au fost executați în aceeași zi lângă șanțurile cetății, iar Papp Tibor, prin comutarea pedepsei, era condamnat la 15 ani temniță grea.

Între timp, încleștări și lupte deosebit de grele au avut loc în zona situată la vest de dealurile Miersigului, diviziile noastre apropiindu-se tot mai mult de orașul Oradea. Populația a oferit luptătorilor noștri, din nou, un real sprijin atît prin participarea directă la operații, cît și prin exactitatea ori valoarea informațiilor. Țăranii Onița Lascu, Onița Ioan și Igna Dumitru, locuitori ai satului Betfia, au dezvăluit întregul dispozitiv inamic — cu amplasamente și lucrări genistice — existent în raza comunei Sînmartin¹⁶⁴. La 10 octombrie, avocatul Gheorghe Rațiu din Roit i-a informat pe vînătorii de munte români despre prezența în localitate a șase blindate, un tun A.A., două mașini de transport și a unei subunități dușmane¹⁶⁵.

Cu puțin timp înaintea eliberării, 12 localnici demobilizați din armata horthystă au refuzat să execute ordinul unui ofițer, de a arunca podul în aer. Ei au plătit cu viața gestul lor, fiind împușcați acolo, lângă pod. Printre cei uciși s-au aflat țăranul Fărcaș Iosif, tîmplarul Hont Alexe și tipograful Béres Sándor¹⁶⁶.

Ofensiva combinată a diviziilor și grupărilor mobile, române și sovietice, a amenințat vrăjmașul cu încercuirea, silindu-l să se retragă spre Debrețin. Concomitent cu eliberarea orașului Oradea s-a desfășurat acțiunea de lichidare a forțelor inamice din partea de nord a Bi-

¹⁶² Ioan Marinescu, *Documente privind activitatea patrioților orădeni în lunile septembrie—octombrie 1944, în Crisia, Oradea, 1974, p. 333—344.*

¹⁶³ *Ibidem*, p. 343, 344.

¹⁶⁴ A.M.A.N., M.St.M., fond 151, dos. 1, f. 164.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 190.

¹⁶⁶ L. Fodor, *op. cit.*, p. 105.

Legitimácia

československého partizána.

Čís.:

Meno:

Sereghi Sándor

Vlasnor. podpis:

[Signature]

Narodený v

Kadmanturice

dňa

24. 7.

roku

1909

Vzdelanie:

Typograph,

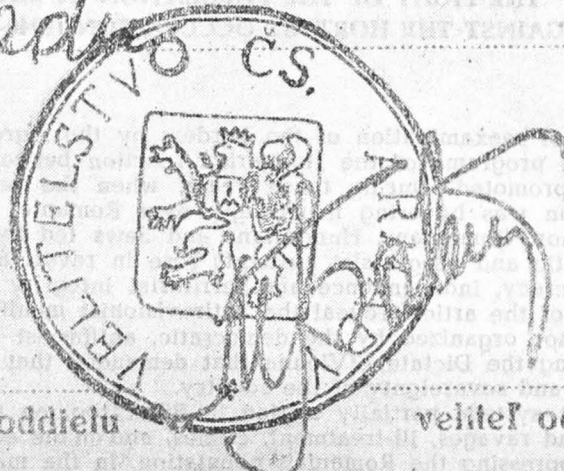
Adresa doma:

Bagyvarat

Poznámka:

Komandir nar.

v druedu

komisár oddielu

veliteľ oddielu

Fig. 11. Legitimția de partizan a tipografului orădean Sereghi Sandor

horului, întreprinsă cu succes de diviziile 2 vinători de munte română, 180 infanterie și 93 gardă, sovietice — care a durat aici până la 20 octombrie 1944¹⁶⁷.

*

Anii ocupației horthyste au însemnat, în primul rând, instituirea regimului de oprimare sistematică până la exterminarea elementelor revoluționare, patriotice, în special; a populației românești și evreiești, în general. În al doilea rând, dominația horthystă reprezenta ansamblul măsurilor totalitar-represive îndreptate împotriva acelor ce-au urât fascismul, au dorit pacea, libertatea, eliberarea întregului teritoriu al patriei; împotriva celor ce nu uitaseră că actul desăvîrșirii Unității Naționale, de la Alba Iulia, era dorința de veacuri a poporului român care n-a putut fi nici alungat, nici înfrînt, deși, amatori de ocazii se iviseră destui.

Cu toată teroarea instaurată și aplicată în acești ani, lupta maselor populare din Bihor împotriva ocupației horthyste se caracterizează printr-o linie evolutiv-ascendentă, de la aprecierea situației politice, economice, sociale, culturale — la organizare; de la rezistență culturală, la rezistența armată.

Bucuria eliberării de sub dominația horthystă a fost la fel de mare ca și faptele de arme săvîrșite în luptă. Populația greu încercată din teritoriul răpit al Bihorului — români, maghiari, evrei, germani, împreună — s-a reintegrat în hotarele firești ale patriei, contribuind prin munca sa la edificarea României Socialiste.

THE FIGHT OF THE POPULATION IN BIHOR AGAINST THE HORTHYST OCCUPATION (1940—1944).

The politics of reexamination of the borders by the Agreement of Trianon was present in all the programs of the Hungarian reaction between 1920 and 1940, and was fervorously promoted. During those years, when the peril of Fascism and of revisionist invasion was hovering menacingly over Romania, the popular masses in the district of Bihor: Romanians, Hungarians and Jews led by the communists, with patriotic, democratic and progressist elements rose in revolt against Fascism for defending the democracy, independence and territorial integrity of Romania.

The authors of the article reveal the antirevisionist manifestation in Oradea and the district of Bihor organized by the democratic, antifascist and patriotic forces in the years preceding the Dictate of Vienna that demanded that the army fight to defend the integrity and sovereignty of the country.

The Horthyst system, partially settled in Bihor too, on the political side, with abuses, deports and ravages, ill-treatment, crimes, and on the economic side, extending the practice of oppressing the Romanian population, in the majority, applied the colonial exploitation.

---

¹⁶⁷ A.M.A.N., M. St. M., fond 332, dos. 105, f. 309—317.

From the stand point of the cultural factor, the steps taken by Hungarian authorities were those of suppressing some superior schools of public culture, cultural settlements and confessional schools, publication, printings, prohibition of cultural societies and associations.

As it was natural, the Romanian population, in the majority in the Northern Transilvania and implicitly in Bihor, didn't admit the dictate and the Hortyst occupation, conscious of the necessity of the antifascist fight, for the completion of the country borders, for defending integrity and national independence.

Faced with this situation created by the Hortysts, the communists, antifascists, democrats, the patriots of Romanian, Hungarian, Jewish and other nationalities, the most different social categories and strata, took part in the movement of national, political, economic, social, and cultural resistance, that was going on in extremely difficult conditions of the four years of occupation.

In the last part the article, the authors reveal the pure military aspects of the liberation of Țara Crișurilor, the actions of the great Romanian and Soviet unities, and of the patriotic formations of the popular masses, that contributed to the liberation of Oradea and Bihor.